

T.C.
MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

Gölsün TECİMEN

YAHUDİLİKTE MESİH İNANCI BAĞLAMINDA KUDÜS'ÜN ÖNEMİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MUŞ-2025

T.C.
MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

Gölsün TECİMEN

YAHUDİLİKTE MESİH İNANCI BAĞLAMINDA KUDÜS'ÜN ÖNEMİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ JÜRİ ÜYELERİ

Tez Danışmanı : Doç. Dr. Yılmaz CEYLAN

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Ramazan ADİBELLİ

Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi Arif GÖREN

MUŞ-2025

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	I
ÖZET	III
ABSTRACT	IV
TEŞEKKÜR.....	V
KISALTMALAR DİZİNİ.....	VI
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

YAHUDİLİK TARİHİNDE KUDÜS VE KUTSALLAŞMA SÜRECİ

1.1. YAHUDİLİK TARİHİNDE KUDÜS	7
1.1.1. Davut Öncesi Dönem.....	7
1.1.2. Davut ve Sonrası Dönem	12
1.2. KUDÜS'ÜN KUTSALLAŞMA SÜRECİ.....	15
1.2.1. Davut ve Süleyman Döneminde Kutsallaşma Süreci	15
1.2.2. Babil Sürgünü ve Sonrasında Kutsallaşma Süreci	19

İKİNCİ BÖLÜM

YAHUDİLİKTE MESİH İNANCININ OLUŞUMU VE ÖZELLİKLERİ

2.1. YAHUDİLİKTE MESİH İNANCININ OLUŞUMU	21
2.1.1. Babil Sürgünü Öncesi Mesih İnancı	21
2.1.2. Babil Sürgünü Döneminde Mesih İnancı.....	23
2.1.3. Babil Sürgünü Sonrası Mesih İnancı	26
2.2. YAHUDİLİKTE MESİH İNANCININ ÖZELLİKLERİ.....	33
2.2.1. Yahudi Yazılı Kutsal Metinlerinde Mesih'in Özellikleri	33
2.2.2. Yahudi Yazılı kutsal Metinleri Dışındaki Sözlü Kaynaklarda Mesih'in Özellikleri.....	35

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YAHUDİLİKTE MESİH İNANCININ KUDÜS'ÜN ÖNEMİNE ETKİLERİ

3.1. YAHUDİLİKTE MESİH İNANCININ KUDÜS'ÜN ÖNEMİNE SİYASİ AÇIDAN ETKİLERİ.....	38
3.1.1. Kudüs'ün Mesih'in Kuracağı Tanrısal Krallığın Merkezi Olması Açısından Etkileri.....	38

3.1.2. Kudüs'ün Mesih'in Oluşturacağı Evrensel Barışın Merkezi Olması Açısından Etkileri.....	40
3.2. YAHUDİLİKTE MESİH İNANCININ KUDÜS'ÜN ÖNEMİNE DİNİ	
AÇIDAN ETKİLERİ.....	43
3.2.1. Kudüs'ün Mesih'in Tanrı'ya İman Konusunda Yapacağı Evrensel Çağrının Merkezi Olması Açısından Etkileri	43
3.2.2. Kudüs'ün Mesih'in İnşa Edeceği Üçüncü Mabedin Merkezi Olması Açısından Etkileri.....	45
SONUÇ.....	48
KAYNAKÇA.....	50

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

YAHUDİLİKTE MESİH İNANCI BAĞLAMINDA KUDÜS'ÜN ÖNEMİ

Gülsün TECİMEN

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Yılmaz CEYLAN

2025, 59 sayfa

Bu çalışmanın amacı, Yahudilikte Kudüs'ün önemini Mesih inancı/Kurtarıcı algısı bağlamında ortaya koymaya çalışmaktır. Bu amaçla çalışmada Yahudilikte tarihsel süreç, bu süreçte Kudüs'ün önemi ve Kurtarıcı-Mesih inancı olgusu özetlenerek, Mesih inancının Kudüs'ün önemini nasıl etkilediği ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu süreçte Kudüs'ün Yahudilikte hangi zaman diliminde ve nasıl önem kazandığı çeşitli literatür incelenerek ortaya konulmaya çalışılmıştır. Yine Yahudilikte Mesih inancı olgusunun oluşum süreci, çeşitli kaynaklardan incelenerek, zaman içerisinde Yahudilikte nasıl önem kazandığının anlaşılması sağlanmaya çalışılmıştır. Ayrıca Yahudiliğin tarihi sürecinde Mesih inancının, Kudüs'ün var olan önemini sadece geçmişe yönelik değil, geleceğe yönelik ilahi amaçlar ve beklentilerle derinleştirerek, Kudüs'ün Yahudiler için vazgeçilemez mekânlar algısında en önde yer alması yolunda nasıl bir ivme kazandırdığı hususunda daha nitelikli bir anlayışın geliştirilmesi öngörülmektedir. Yahudilikte Mesih inancının incelenmesi, bu dindeki Kudüs algısına yaptığı etkilerin sorgulanarak farklı ve yetkin bir anlayışın geliştirilmesi yönüyle de önemlidir. Ayrıca bu çalışma Kudüs'ün önemini, Mesih inancı algısıyla ilişkilendirerek yapılacak olan çalışmalara katkı sağlayabilmesi yönüyle önem arz etmektedir. Çalışma sürecine, planlı ve sistemli olarak veri toplanabilmesi amacıyla, literatür taraması yapılarak, alan-yazın ve kaynak/dokümanların incelenmesi yöntemi benimsenmiştir. Bu çalışmada Kudüs'ün önemi açısından Mesih inancı bağlamında farklı yorumlar olduğu bulgusuna ulaşılmış, bu bulgular ışığında tüm yorumlar ele alınmaya çalışılmıştır. Yahudilik inancında Kudüs'ün yeri ve önemi anlaşılırken, Mesih inancı algısının incelenmesinin konuya yeni açılımlar sağlamak açısından önemli olduğu kanısına ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dinler Tarihi, Yahudilik, Kudüs, Mesih, Kurtarıcı Algısı.

ABSTRACT
MASTER’S THESIS
THE IMPORTANCE OF JERUSALEM IN THE CONTEXT OF MESSIAH
BELIEF IN JUDAISM

Gölsün TECİMEN

Advisor: Assoc. Prof. Yılmaz CEYLAN

2025, Page: 59

The purpose of this study is to explore the significance of Jerusalem in Judaism within the context of the Messianic belief/perception of the Savior. To this end, the study summarizes the historical process in Judaism, the importance of Jerusalem within this process, and the concept of the Savior-Messiah, revealing to illuminate how Messianic belief influenced the importance of Jerusalem. In this process, various literature is examined to reveal the time period and how Jerusalem gained importance in Judaism. Furthermore, the formation of Messianic belief in Judaism is examined from various sources, attempting to understand how it has gained importance in Judaism over time. Furthermore, it is envisioned to develop a more qualified understanding of how Messianic belief in Judaism, throughout its historical process, has deepened Jerusalem's existing significance not only in the past but also in the future, accelerating Jerusalem's position as a prominent place in the Jewish perception of the place as indispensable. Examining Messianic belief in Judaism is also important for exploring its impact on the perception of Jerusalem in this religion and fostering a distinct and comprehensive understanding. This study is also significant because it contributes to future studies by linking the importance of Jerusalem to the perception of Messianic belief. To ensure planned and systematic data collection, a literature review and source/document analysis method was employed in the study. This study found that there are varying interpretations of the importance of Jerusalem within the context of Messianic belief, and an attempt was made to address all interpretations in light of these findings. In understanding the place and importance of Jerusalem in Judaism, it is reached that examining the perception of Messianic belief is crucial for providing new insights into the subject.

Key Words: History of Religions, Judaism, Jerusalem, Messiah, Savior Perception.

TEŞEKKÜR

Yahudilikte Kudüs'ün tarihi ve önemi incelenirken Mesih inancının bu oluşuma etkileri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu çalışma ile Yahudilikte Kudüs'ün önemini inceleyen tüm çalışmalara farklı bir bakış açısı sunmak ve katkıda bulunmak amaçlanmıştır.

Tez çalışmam boyunca beni bilgisiyle, önerileriyle destekleyen ve tezimle ilgili çalışmalarında sabırla sorularımı yanıtlayan saygıdeğer danışman hocam Doç. Dr. Yılmaz CEYLAN'a, araştırmalarım süresince uzman görüşlerinden yararlandığım ve her zaman akademik kariyerimde ilerlememi destekleyen ve bana değerli öneriler sunan kıymetli hocam Prof. Dr. Ramazan ADIBELLİ'ye, yine çalışmam sürecinde kıymetli zamanlarından ayırıp bilgisiyle, eleştirileriyle, önerileriyle bana yol gösteren, beni destekleyen, uzman görüşlerinden faydalandığım değerli hocam Dr. Öğretim Üyesi Arif GÖREN'e, tüm çalışmam süresince bana özverili bir şekilde yardımcı olan sevgili arkadaşım Zehra GÜVEN'e, çalışmam süresince kıymetli zamanlarını ayırıp sorularımı içtenlikle yanıtlayan değerli meslektaşlarıma çok teşekkür ederim.

Son olarak öğrenim hayatımın başından bugüne kadar sonsuz sabır ve anlayışla bana yardımcı olan, eğitimim için her türlü fedakârlıkları yapan, benim bu günlere gelmemde karşılığı ödenemeyecek emekleri olan, araştırmam boyunca zamanlarından çaldığım, en sıkıntılı zamanlarımda varlığı ile bana destek olan sevgili anneme ve babama yürekten teşekkürlerimi sunarım.

Muş-2025

Gülsün TECİMEN

KISALTMALAR DİZİNİ

bkz.	: Bakınız
çev.	: Çeviri
ed.	: Editör
İSAM	: İslam Araştırmaları Merkezi
MÖ	: Milattan Önce
MS	: Milattan Sonra
s.	: Sayfa
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
vb.	: Ve benzeri

GİRİŞ

Yahudilik, İbrahim'in soyundan gelen, Orta Doğu kökenli, insanlık tarihinin bilinen en eski monoteist dinlerinden biri olarak kabul edilir.¹ MÖ 2000'li yıllarda şekillenmeye başlamış² ve tarihsel süreç içinde gelişerek kurumsallaşmıştır. Yahudi inanç geleneğinin temel unsurlarından biri, Tanrı tarafından seçilmiş bir halk olma düşüncesidir. Bu anlayış, Yahudilerin Tanrı tarafından diğer milletlerden ayrı tutulduğu ve kendilerine özel bir görev yüklendiği inancına dayanır. Seçilmişlik fikri, özellikle Tevrat'ta yer alan ifadelerle temellendirilmiş;³ farklı yorumlara konu olmakla birlikte Yahudi düşüncesinde binlerce yıl boyunca belirleyici bir etkiye sahip olmuştur.⁴

Yahudilikte seçilmişlik düşüncesi kadar önemli bir diğer unsur da kutsal toprak anlayışıdır. Bu kavram, özellikle Filistin coğrafyasını ve onun kalbinde yer alan Kudüs'ü kapsar. Yahudi inancına göre bu topraklar, Tanrı'nın İbrahim'e vaat ettiği⁵ ve İsrailoğullarının yaşaması için belirlediği mukaddes mekanlardır.⁶ Dolayısıyla Yahudi dini tarihinde Kudüs, sadece coğrafi bölge değil; Tanrı'nın iradesinin yeryüzündeki bir yansıması olarak teolojik bir anlam kazanmıştır.

Yahudilikte mabet (Bet ha-Mikdaş⁷) kavramı da merkezi bir yere sahiptir. Erken dönemde sabit bir ibadet mekânı bulunmamakla birlikte, İbrahim'den itibaren kurban ve adak ibadetleri farklı yerlerde gerçekleştirilmiştir. Ancak zamanla bu ibadetlerin belirli bir merkezde yapılması gerektiği fikri gelişmiş, bu anlayış Kral Süleyman tarafından Kudüs'te inşa ettirilen ve içinde Ahit Sandığı'nın (Aron ha-Berit)⁸ yer aldığı Süleyman

¹ Mahmut Aydın, *Dinler Tarihi* (İstanbul: Ensar, 2018), 328.

² Baki Adam, "Yahudilik", *Dinler Tarihi El Kitabı*, ed. Baki Adam (Ankara: Grafiker Yayınları, 2022), 62.

³ *Kitabı Mukaddes Eski ve Yeni Ahit (Tevrat, Zebur ve İncil)* (İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 1997), Levililer, 20:26, Tesniye, 7:6-8, Tesniye, 14:2, Tesniye, 26:19.

⁴ Yasin Meral, *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik* (İstanbul: MiletNihal Yayınları, 2021), 92-97.

⁵ Tekvin, 15:1-12; Rabia Mert, *Kutsal Bir Mekân Olarak Kudüs* (Ankara: Eskiyei yayınları, 2018), 85.

⁶ Meral, *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*, 97.

⁷ I. Mabetin yapımına Kral Süleyman tarafından Kudüs'te yaklaşık MÖ 964 yılında başlanmış, yaklaşık MÖ 957 yılı civarında tamamlanmıştır. (Mabetin yapılışına dair başlama ve bitiş tarihleri konusunda araştırmacılar arasında farklı yaklaşımlar mevcuttur.) MÖ 586'da Babil kralı Nebukadnetsar tarafından yıkılmıştır. II. Mabet ise Zerubbavel liderliğinde yaklaşık MÖ 515'de inşa edilmiş ve MS 70'de o dönem Roma ordu komutanı olup sonraki zamanlarda Roma imparatoru olan Titus tarafından yıkılmıştır. Bkz. Yasin Meral, *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*, s. 217. Yusuf Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, s. 109. Muhammed Güngör, *Yahudi Dini Hayatında Süleyman Mabedi*, s.57.

⁸ Ahit Sandığı (Aron ha-Berit) içinde Musa'nın Sina dağında Tanrı'dan aldığı On Emir'in bulunduğu kutsal sandıktır. Mabetin en kutsal bölümü olan Kodeş ha-Kodeşim'de saklanırdı. Bkz. Yusuf Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, s. 73.

Mabedinde somutlaşmıştır.⁹ Bu durum ibadetlerin mekânsal kutsiyetini ön plana çıkarmış ve yıkılana kadar Süleyman Mabedi Yahudilerin ibadet merkezi olmuştur.

Bu bağlamda, Tanrı tarafından seçilmiş bir halk olduklarına inanan Yahudiler için, yine Tanrı'nın kendilerine vadettiğine inandıkları kutsal topraklarda yaşamak ve ibadet etmek büyük önem arz etmiştir. Nitekim Yahudi düşünür Musa bin Meymun (Maimonides, 1135-1204), geçerli bir neden olmaksızın kutsal toprakları terk etmeyi uygun görmemiş; bu topraklarda yaşayanların ve hatta oraya defnedilenlerin bağışlanacağını dile getirmiştir.¹⁰ Dolayısıyla Kudüs ve Mabet, Yahudi dini tarihinde yalnızca fiziksel mekanlar değil, aynı zamanda Tanrı-insan ilişkisini somutlaştıran teolojik semboller haline gelmiştir.

Kudüs'ün Yahudi dini düşüncesinde teolojik bir merkez haline gelmesi uzun bir tarihsel sürecin sonucudur. Musa döneminde ve sonrasında yaklaşık iki yüzyıl boyunca Kudüs İsrailoğulları tarafından ele geçirilmemiş bu nedenle başlangıçta Yahudiler için kutsal bir merkez olarak görülmemiştir. Tevrat'ta "Yeruşalayim" adının yer almaması da bu durumu yansıtır.¹¹ Kudüs'ün dini ve siyasi bakımdan öne çıkışı, Kral Davud'un (MÖ 10. yüzyıl) şehri fethedip başkent yapmasıyla başlamıştır.¹²

Tarihsel kaynaklarda Kudüs'ün ismi MÖ 19. ve 18. yüzyıllara ait Mısır metinlerinde "Rushalimum", olarak geçerken, 14. Yüzyıldaki el-Amarna mektuplarında ise "Urusalim" olarak anılmaktadır. Bu mektuplarda Kudüs, Ahdi-Hiba adlı bir yönetici ve Apiru halkıyla birlikte Kenan'a bağlı bir site devleti olarak tanımlanmıştır. Ayrıca, Tora'da geçen "Salem" ifadesinin de Kudüs'e işaret ettiği kabul edilir.¹³ Davud'un fethinden önce "Yebus" adıyla bilinen şehir,¹⁴ fetih sonrasında "İr Davud" (Davud'un

⁹ Fuat Aydın, *Yahudilik* (İstanbul: Mahya Yayıncılık, 2023), 24.

¹⁰ Adam, "Yahudilik", 67.

¹¹ Eldar Hasanoğlu, "Yahudilikte Kudüs Algısı", *Geçmişten Günümüze Kudüs*, ed. Ahmet Kavas vd. (İstanbul: Pelikan Basım, 2019), 13.

¹² Karen Armstrong, *Kudüs'ün Tarihi*, çev. İrem Sağlam (İstanbul: Pegasus Yayınları, 2021), 69-71; Yasin Meral, "Yahudilik", *Dünya Dinleri*, ed. Şinasi Gündüz (İstanbul: MiletNihal, 2021), 67.

¹³ Rabia Mert, *Kutsal Bir Mekân Olarak Kudüs*, (Ankara: Eskiye yayınları, 2018), 82.

¹⁴ Yeşu, 18:28, Hakimler, 19:10-11.

Şehri) olarak anılmış,¹⁵ ancak bu ad halk arasında yaygınlaşmamıştır.¹⁶ Zamanla şehir, “Yeruşalayim” adıyla tanınmıştır.¹⁷

Davud’un Kudüs’ü fethetmesinden sonra yaptığı en önemli icraatlardan biri, Tanrı ile halk arasındaki antlaşmanın simgesi olan, krallığın batı sınırındaki Kiryat-Yearim’de yaklaşık yirmi yıldır muhafaza edilen Ahit Sandığı’nı¹⁸ Kudüs’e getirmesidir.¹⁹ Bu olay büyük bir törenle gerçekleşmiş ve Davud sandığı kendi kurduğu çadıra yerleştirmiştir.²⁰ Tanrı için Kudüs’te kalıcı bir mabet inşa etmek istemiş ve arzusunu Peygamber Natan’a iletmiş, ancak Tanrı bu görevin kendisine değil, oğlu Süleyman’a ait olduğunu bildirmiştir.²¹

Davud’un yerine tahta geçen oğlu Süleyman, babasının kurduğu birliği dini alanda da pekiştirmek amacıyla Kudüs’te büyük bir mabet inşa ettirmiştir.²² Böylece Kudüs, Tanrı Yahve’nin yeryüzündeki ikametgahı olarak kabul edilen mabede ev sahipliği yapmaya başlamıştır.²³ Zamanla bu süreç, yerel ve bölgesel farklı dini uygulamaların merkezi otorite lehine tasfiye edilmesine ve Kudüs’ün mabet aracılığıyla bir ibadet merkezi olarak kurumsallaşmasına zemin hazırlamıştır.²⁴

Devam eden süreçte çeşitli gelişmeler yaşanmıştır. Süleyman’ın babası Davud’un fethettiği toprakları imar etme politikaları, devletin ciddi ölçüde kaynak ihtiyacı duymasına neden olmuştur. Bu ihtiyacı karşılamak amacıyla halka ağır vergiler yüklenmiş, bu durum özellikle kuzeydeki kabileler²⁵ arasında memnuniyetsizliğe yol açmıştır. Efrayim kabilesinden Yeroboam, bu hoşnutsuzluk üzerine Süleyman’a isyan etmiş; isyan bastırılınca Mısır’a kaçmıştır.²⁶

¹⁵ *Kitabı Mukaddes Eski ve Yeni Ahit (Tevrat, Zebur ve İncil)* (İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 1997), II. Samuel, 5:9.

¹⁶ Mert, *Kutsal Bir Mekân Olarak Kudüs*, 82.

¹⁷ Hüseyin Köftürcü, “Semavi Dinler Bağlamında Kudüs”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 13/71 (Haziran 2020), 1056.

¹⁸ I. Samuel, 7:1-2.

¹⁹ Armstrong, *Kudüs’ün Tarihi*, 69-75; II. Samuel, 6:1-15.

²⁰ II. Samuel, 6:1-2.

²¹ Meral, *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*, 25; II. Samuel, 7:1-14.

²² Meral, *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*, 26.

²³ I. Kral, 6-8; II. Tarihler, 2-8.

²⁴ Meral, *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*, 26.

²⁵ Kenan topraklarına yerleştiklerinde İsrailoğulları kuzey ve güneyde konumlanmışlardı. Kuzeydeki yaşayan kabileler: Reuben, Dan, Naftali, Gad, Aşer, İssakar, Zevulun, Efraim, Manasşe idi. Güneyde ise Yahuda ve Benyamin olmak üzere iki kabile yaşamaktaydı. Güneyde ayrıca tapınak görevleri için Levililer de bulunmaktaydı. Bkz. Yusuf Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, s.455.

²⁶ Meral, *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*, 26.

Süleyman'ın ölümünden sonra tahta geçen oğlu Rehoboam da aynı politikaları sürdürünce, kuzey kabileler Yeroboam önderliğinde birleşerek bağımsız bir İsrail Krallığı kurmuşlardır. Böylece krallık ikiye bölünmüştür. Kuzeyde İsrail Krallığı, güneyde ise Yahuda Krallığı oluşmuştur. Kudüs, güneydeki Yahuda Krallığının başkenti olarak önemini sürdürmüş, Süleyman Mabedi de bu bölgede varlığını korumuştur.²⁷ Buna karşın kuzeydeki İsrail Krallığı'nda Yeroboam tarafından Beytel ve Dan şehirlerinde alternatif mabetler inşa edilmiş, bu mabetlere altın buzağı heykelleri yerleştirilmiştir.²⁸ Yeroboam, halkın Kudüs'e gitmesine gerek olmadığını savunmuştur.²⁹ Bu durum, Kudüs'ün ve mabedin kutsiyetinin halkın kolektif bilincinde henüz tam olarak yerleşmediğini göstermektedir.³⁰

MÖ 722'de Asur istilasıyla İsrail Krallığı yıkılmış; MÖ 586'da ise Babil Kralı Nebukadnetsar Kudüs'ü fethederek Süleyman Mabedini tahrip etmiştir. Yahudilerin büyük kısmı Babil'e sürgün edilmiştir.³¹ Bu sürgün Yahudi tarihinde derin bir travma oluşturmuş ve Kudüs'ün dini-simgesel anlamını daha da güçlendirmiştir. Sürgün yıllarında Kudüs, artık yalnızca bir şehir değil; Tanrı'nın halkına vaat ettiği kurtuluşun sembolü haline gelmiştir.

Babil Sürgünü'nün en önemli sonuçlarından biri de bu dönemde Yahudiler arasında Kral Mesih (Maşiah) inancının şekillenmeye başlamasıdır.³² Mesih kavramı İbranice maşiah, Aramice meşia, Grekçe christos sözcüklerinden türetilmiş olup, Arapça meseha, Asurca maşûhu, Latince ise "christus" şeklinde yer bulmuştur. "Yağla mesh edilen, kutsal görevle donatılan kişi" anlamına gelmektedir.³³ Tanrı tarafından görevlendirilen krallar, kâhinler ve peygamberler için kullanılan bu terim, zamanla "Tanrı tarafından gönderilecek kurtarıcı kral" anlamında bir boyut kazanmıştır.³⁴

²⁷ Meral, *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*, 28.

²⁸ Aydın, *Yahudilik*, 34-35; Mert, *Kutsal Bir Mekân Olarak Kudüs*, 109; Meral, *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*, 28.

²⁹ I. Krallar, 12.

³⁰ Mert, *Kutsal Bir Mekân Olarak Kudüs*, 109.

³¹ Meral, *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*, 28-31.

³² Ramazan Adıbelli, "İsa'nın 'Maşiah'a Dönüşümü: Mesihi Yahudilikte Mesihlik Fenomeni", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 5/2 (2016), 249-250.

³³ Ekrem Sarıkçıoğlu, *Dinlerde Mehdi ve Mesih Tasavvuru* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2017), 20; Aydın, "TÜBİTAK Sosyal Bilimler Ansiklopedisi", 3/69.

³⁴ Ramazan Adıbelli, "İsa'nın 'Maşiah'a Dönüşümü: Mesihi Yahudilikte Mesihlik Fenomeni", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 5/2 (2016), 243; Waardenburg Jacques, "TDV İslam Ansiklopedisi", *Mesih* (Ankara, 2004), 29/306.

MÖ 538’de Pers Kralı Koreş’in Babil’i fethedip Yahudilerin yurtlarına dönmelerine izin vermesi, sürgün dönemini sonlandırırsa da tam bağımsızlık sağlanamamıştır. İkinci Mabedin inşası ve Ezra-Nehemya dönemindeki reformlar, dini yeniden canlandırmış; ancak Yahuda Bölgesinde siyasi egemenlik Pers yönetiminde olmaya devam etmiştir.³⁵ Bu durum Yahudilerin, Mesih’in gelişiyle vaat edilen krallığın bir gün tesis edileceği inancını sürdürmelerine sebep olmuştur.

MÖ 332’de Büyük İskender’in fetihleriyle Yahuda Bölgesi³⁶ Helenistik egemenlik altına girmiş ve Helenleştirme³⁷ politikaları başlamıştır. İskender döneminde Yahudiler ciddi baskılarla karşılaşmamış olsalar da MÖ 200’lerde Suriye merkezli Selevkoslar döneminde dini ve kültürel baskılara maruz kalmışlardır. MÖ 167’de İkinci Mabede Zeus heykelinin yerleştirilmesi ve Mabedin oyun ve eğlence alanına çevrilerek yağmalanması,³⁸ Yahudilerde büyük bir travmaya neden olmuştur. Bu olaylar, Mesih inancının içeriğinde dönüşüme yol açmış; Tanrı destekli siyasi kurtuluş beklentisi, ilahi müdahaleye dayalı bir eskatolojik kurtuluş düşüncesine evrilmiştir.³⁹ Mesih yalnızca düşmanları alt edecek bir lider değil, Tanrı’nın müdahalesiyle tarihsel düzeni adalet temelinde yeniden kuracak eskatolojik bir figür olarak düşünölmeye başlanmıştır.⁴⁰

MS 70’de, Romalı General Titus’un Kudüs’ü ele geçirerek İkinci Mabedi yıkması ve MS 135’te Bar Kohba İsyanının başarısızlıkla sonuçlanması, Yahudi tarihinde yeni bir kırılma noktası olmuştur.⁴¹ Bu felaketler, siyasi kurtuluş umudunun yerini metafizik bir kurtuluş beklentisine bırakmasına neden olmuştur. Böylece Yahudiler, Tanrı’nın Davud soyundan bir Mesih aracılığıyla adalet ve barış temelinde yeni bir düzen kuracağına inanmışlardır.⁴²

³⁵ Mert, *Kutsal Bir Mekân Olarak Kudüs*, 113-117; Meral, *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*, 33-36.

³⁶ Pers Krallığı, Filistin, özelde Kudüs bölgesini MÖ 538-MÖ 332 yılları arasında “Yahuda Bölgesi” olarak isimlendirip, eyaletleri olarak görmüştür. Bkz. Yasin Meral, *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*, s.33.

³⁷ Büyük İskender’in fethettiği topraklarda asıl amacı Yunan Kültürünü o topraklarda yok olmaz şekilde yerleştirmektir. Bu amacını gerçekleştirirken yerel halkın bu kültürü ret etmesini engellemek için dini inançlarına sert müdahaleler yapmamıştır. Böylece Yunan Kültürünün yerel halkın kültürüyle kaynaşmasını sağlamaya çalışmıştır. Bu senkretik yapıya “Helenizm” denmektedir. Bkz. Yasin Meral, *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*, s.36.

³⁸ Meral, *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*, 36-38.

³⁹ Aydın, “Mesih”, 3/69.

⁴⁰ Adıbelli, “İsa’nın ‘Maşiah’a Dönüşümü: Mesihî Yahudilikte Mesihlik Fenomeni”, 248-250.

⁴¹ Salime Leyla Gürkan, *Yahudilik* (Ankara: İSAM, 2022), 216; Adıbelli, “İsa’nın ‘Maşiah’a Dönüşümü: Mesihî Yahudilikte Mesihlik Fenomeni”, 251.

⁴² Aydın, “Mesih”, 3/69.

Zamanla bu inanç, Yahudi teolojisinin vazgeçilmez bir unsuru haline gelmiş ve amentü esasları arasında yer almıştır. Nitekim İbn Meymun, Mesih'in geleceğine inanmanın Yahudi inancının temel şartlarından bir olduğunu belirtmiş ve Mesih'in geleceğinden şüphe duyan kişinin Tevrat'ı yalanlamış olacağını ifade etmiştir.⁴³ Yahudilerin önemli bir kısmını oluşturan Ortodoks Yahudilik bu anlayışı korurken,⁴⁴ ilahi donanımlı özel bir kurtarıcı inancını reddeden Reformist Yahudilik daha evrensel bir yaklaşımla “Mesihî Çağ” kavramını ön plana çıkarmıştır.⁴⁵

Bu çalışmanın amacı, Yahudilikte Mesih inancının tarihsel gelişimini, bu inanç çerçevesinde Kudüs'e atfedilen kutsiyetin temellerini ve bu anlayışın geçmişten günümüze yansımalarını incelemektir. Böylece hem Yahudilerin hem de Kudüs'ün dini-simgesel konumuna ilişkin bütüncül bir değerlendirme yapılması hedeflenmektedir.

Çalışma, Mesih inancının Yahudi düşüncesinde oluşturduğu teolojik ve sosyo-kültürel etkileri açıklaması; Kudüs'ün bu bağlamda neden “Tanrının evi” ve “ebedi merkez” olarak konumlandığını ortaya koymayı amaçlamasıyla da önem arz etmektedir. Bu kapsamda yapılan incelemelerin, Yahudi dini geleneğinde Mesih ve Kudüs arasındaki ilişkinin daha derinlikli biçimde anlaşılmasına katkı sağlaması beklenmektedir.

Bu araştırma, bilimsel yöntem ilkeleri çerçevesinde literatür taraması yöntemi esas alınarak yürütülmüştür. Konuya ilişkin birincil kaynaklar (özellikle Tevrat ve diğer Yahudi kutsal metinleri) temel referans olarak kullanılmış; bunların yanı sıra ikincil kaynaklardan (uzman eserleri, akademik makaleler, ansiklopedi maddeleri, tezler, konferans bildirileri vb.) da yararlanılmıştır. Yahudi kutsal metinlerine yapılan atıflarda, Kitabı Mukaddes Şirketinin 1997 baskısı olan Kitabı Mukaddes: Eski ve Yeni Ahit (Tevrat, Zebur ve İncil) esas alınmıştır.⁴⁶

Bu yöntem sayesinde Mesih inancının tarihsel gelişim süreci, Kudüs'ün dini sembolizmiyle birlikte disiplinler arası bir bakış açısıyla analiz edilmiştir. Çalışmanın genel hedefi, Yahudilikte Mesih inancı bağlamında Kudüs'ün kutsiyet ve önemine dair derinlemesine bir anlayış geliştirmektir.

⁴³ Yasin Meral, “İbn Meymun’a Göre Yahudilikte İman Esasları”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 52/2 (2011), 265-266.

⁴⁴ Meral, *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*, 345-346.

⁴⁵ Meral, *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*, 352-353.

⁴⁶ *Kitabı Mukaddes Eski ve Yeni Ahit (Tevrat, Zebur ve İncil)*. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 1997.

BİRİNCİ BÖLÜM

YAHUDİLİK TARİHİNDE KUDÜS VE KUTSALLAŞMA SÜRECİ

1.1. YAHUDİLİK TARİHİNDE KUDÜS

Kudüs'ün Yahudi tarihinde öne çıkışı, Kral Davud'un şehri MÖ 10. yüzyılda fethederek Krallığının başkenti haline getirmesiyle başlamıştır. Davud'un ardından tahta geçen oğlu Kral Süleyman döneminde inşa ettirilen Birinci Mabet (Bet HaMikdaş), Kudüs'ü hem dini hem de siyasi bakımdan Yahudi toplumu için merkezi bir konuma taşımıştır.⁴⁷ Tanrı'nın kutsadığı ve adının "orada ikamet edeceği" yer olarak kabul edilen⁴⁸ Kudüs, tarih boyunca Yahudi dini yaşamının odak noktası olmuş; tapınma, dua, kurban ve hac gibi ibadetlerin gerçekleştiği kutsal bir merkez işlevi görmüştür.⁴⁹ Bu yönüyle Kudüs, Yahudilikte sadece fiziksel bir şehir değil, aynı zamanda Tanrı ile Yahudi halkı arasındaki antlaşmanın sembolik mekanı olarak da anlam kazanmıştır.

1.1.1. Davut Öncesi Dönem

Kudüs adının geçtiği en eski belge MÖ 19. ve 18. yüzyıllara tarihli Mısır metinleridir.⁵⁰ Bu belgelerde şehrin ismi Rushalimum olarak geçmektedir.⁵¹ Ayrıca MÖ 14. Yüzyıla ait Mısır Firavun'una yazılmış el-Amarna mektuplarında Kudüs, bir site-devleti olarak anılmaktadır. Dönemin Kudüs yöneticisi Abdi-Hiba ve bölgedeki Apiru halkı bu mektuplarda zikredilmektedir. Bu belgelerde Kudüs'ün ismi Urusalim biçiminde kaydedilmiştir.⁵² Asur kaynakların da ise kentin adı Urusilummu ya da Ursalimmu olarak geçerken, İbranice Masoretik metinlerde ise Yruşlm veya Yruşlym şeklinde kullanılmıştır. Eski Ahit'in Aramice metinlerinde Yerûşâlêm biçiminde telaffuz edilen isim, Grekçe kaynaklarda Hierosolyma (hieros=kutsal) olarak aktarılmış, böylece şehrin kutsallığı vurgulanmıştır. Latince metinlerde ise Jerusalem ya da Jerosolyma biçiminde

⁴⁷ Meral, "Yahudilik", 67; Yusuf Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi* (İstanbul: Gözlem Gazetecilik ve Yayın A.Ş., 2001), 781-783; Meral, *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*, 97.

⁴⁸ 1. Krallar, 9:3, Mezmurlar, 132:13-14.

⁴⁹ Aydın, *Yahudilik*, 111.

⁵⁰ Ömer Faruk Harman, "Kudüs", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2002), 26/323.

⁵¹ Mert, *Kutsal Bir Mekân Olarak Kudüs*, 82.

⁵² Mert, *Kutsal Bir Mekân Olarak Kudüs*, 82.

yer almış ve bu ad günümüz Batı dillerinde de Jerusalem olarak korunmuştur.⁵³ Şehre verilen bu isimlerin çoğunun “barış” anlamıyla ilişkili olduğu genel kabul görmektedir.⁵⁴

Kudüs adının farklı medeniyetlerdeki biçimleri ve anlamları, şehrin tarih boyunca kültürel ve dini bir merkez olarak erken dönemlerden itibaren önem kazandığını göstermektedir. Bu durum, Kudüs’ün içinde bulunduğu coğrafyanın tarih öncesi dönemlerden itibaren yoğun bir kültürel etkileşime sahne olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Kudüs, sadece bir yerleşim alanı değil, aynı zamanda farklı uygarlıkların dini ve kültürel izlerini bünyesinde barındıran çok katmanlı bir merkez haline gelmiştir.

Filistin’i de kapsayan Arabistan ve Suriye bölgelerindeki halk toplulukları tarih boyunca uzun süreli göç hareketlerine sahne olmuştur. MÖ 3000’lerden itibaren bu coğrafyada Sami kavimleri tarih sahnesine çıkmış ve bölgenin ilk medeniyetlerinin temellerini atmışlardır. MÖ 2500’lerde bu kavimlerin *Kenanlılar* olarak isimlendirildiğini görülmektedir. Tanah’ta göre Kenan toprakları günümüzdeki Filistin, Ürdün ve Lübnan bölgelerini kapsamaktadır. Bu dönemde özellikle *Yebusiler* olarak bilinen Kenanlı-Fenikeli halkların Kudüs ve çevresinde yaşadıkları belirtilmektedir.⁵⁵ MÖ 2200’lerden itibaren ise yine Sami kökenli *Amoriler* bölgeye yerleşmişlerdir.⁵⁶

Bölgeye yapılan yerleşimlerin oldukça eski tarihlere uzandığı ve ilk yerleşimcilerin Sami topluluklar olduğu, yukarıda da açıklandığı üzere, genel kabul gören bir görüştür. Samilerin kökenine ilişkin farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Bazı geleneksel yorumlara göre, Nuh tufanı sonrasında insanlığın Nuh’un üç oğlundan türediği kabul edilmekte; Samilerin ise büyük oğlu Sam’in soyundan geldiği ileri sürülmektedir. Diğer bir görüş, Nuh’un oğlu Ham’ın dört oğlundan biri olan Kenan’ın, Tanah’ta “Yahuda” olarak anılan topraklara yerleştiğini savunmaktadır. Bununla birlikte Samilerin Araplar ve Yahudileri kapsayan ortak bir kökten geldiğini öne süren yaklaşımlar olduğu gibi, “Arapların Sami kökenli olduğuna dair kesin tarihsel bir kanıt bulunmadığı” yönünde görüşler de mevcuttur.⁵⁷

⁵³ Harman, “Kudüs”, 26/323; Arzu Cebe, “Semavi Dinlerin Oluşturduğu Kültürlerde Kudüs ve Kutsallık Kavramı”, *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 4/13 (Eylül 2017), 371.

⁵⁴ Mert, *Kutsal Bir Mekân Olarak Kudüs*, 83.

⁵⁵ Eldar Hasanoğlu, “Tanah’a Göre Kudüs’ün Kutsallaşma Süreci”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24/02 (2015), 127.

⁵⁶ M. Şemseddin Günaltay, *Yakın Şark III- Suriye ve Filistin* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1987), 35-195.

⁵⁷ Mert, *Kutsal Bir Mekân Olarak Kudüs*, 80-81.

Bu toplulukların bölgedeki kültürel varlıkları sadece etnik düzeyde değil, dini ve mitolojik inanç sistemleri açısından da kendini göstermektedir. Bu bağlamda, döneme ait kayıtlar her şehrin kendi koruyucu tanrısına sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Kudüs'te tanrı *Şalim* veya *Şulmanu* adına inşa edilmiş bir mabedin varlığı bazı araştırmacılar tarafından kabul edilmektedir. Eski Mısır Kaynaklarına göre MÖ 19. yüzyılda *Şalim*, Yeruslayim'in tanrısı olarak bilinmekteydi. Ugarit mitolojik yazıtlarında da *Şalim* adı tanrılar arasında geçmektedir.⁵⁸ Bazı araştırmacılar, “Yeruslayim” adının bu tanrıya atfen “Şalim'in Şehri” anlamına geldiğini ileri sürmektedir.⁵⁹ Yeruslayim'in tarih boyunca putperest inançlar dahil birçok dine ev sahipliği yaptığı, buna rağmen kutsallık vasfını koruduğu anlaşılmaktadır.⁶⁰ Özetle, Yeruslayim monoteist bir kültürün merkezi haline gelmeden önce, bölgenin ilk yerleşimcileri olan Kenanlıların inandıkları “batmakta olan güneş tanrısı Şalim'e” adanmış bir pagan ibadet merkezi olarak değerlendirilebilir.⁶¹

Kudüs'ün erken dönem kutsallığına ilişkin bir diğer yaklaşım, yerel tanrılardan *Tzedek* ile bağlantılıdır. Bazı araştırmacılar, Yeruslayim halkının *Tzedek*'i güneş tanrısının yeryüzündeki yansıması olarak gördüklerini belirtir. Bu bağlamda, Tevrat'ta İbrahim'in “Salem Kralı Melkizedek” ile karşılaşmasının anlatıldığı bölümde geçen “Şalem” yer adının Kudüs'e, “Melkizedek” isminin ise “Tzedek'in Kralı” (*Melki-Zedek*) ifadesine gönderme yaptığı ileri sürülmektedir.⁶² Her ne kadar “Yeruslayim” ismi Tevrat'ta doğrudan geçmese de İbrahim'in görüştüğü Melkizedek'in hüküm sürdüğü “Şalem” şehrinin Kudüs'ü işaret ettiği görüşü özellikle Yahudi geleneğinde kabul görmektedir.⁶³

Kitab-ı Mukaddes'te Kudüs; *Moriya*,⁶⁴ *Yebus*,⁶⁵ *Siyon Davut'un şehri*,⁶⁶ *Ariel*,⁶⁷ *Adaletin Yurdu*,⁶⁸ *inananlar Şehri-Barış Şehri-Doğruluk Şehri*,⁶⁹ *Tanrı'nın Şehri*,⁷⁰

⁵⁸ Hasanoğlu, “Tanah’a Göre Kudüs’ün Kutsallaşma Süreci”, 128-129.

⁵⁹ Harman, “Kudüs”, 26/323.

⁶⁰ Mert, *Kutsal Bir Mekân Olarak Kudüs*, 82.

⁶¹ Hasanoğlu, “Tanah’a Göre Kudüs’ün Kutsallaşma Süreci”, 129.

⁶² Harman, “Kudüs”, 26/324; Hasanoğlu, “Tanah’a Göre Kudüs’ün Kutsallaşma Süreci”, 130.

⁶³ Tekvin, 14:18.

⁶⁴ II Tarihler, 3:1.

⁶⁵ Hakimler, 19:10.

⁶⁶ II. Samuel, 5:7, 9; I Tarihler 1:5, 7.

⁶⁷ Yeşaya, 29:1.

⁶⁸ Yeremya, 31:23.

⁶⁹ Yeşaya, 1:26.

⁷⁰ Mezmurlar, 46:4.

Orduların Rabbi Yahve'nin Şehri,⁷¹ *Mukaddes Şehir*,⁷² gibi farklı isimlerle anılmıştır. Bu adlandırmaların her biri, Kudüs'ün hem tarih boyunca taşıdığı teolojik anlamı hem de kutsallığının farklı yönlerini yansıtmaktadır. Arapçadaki “el-kuds” ifadesinin de bu isimlerden sonuncusu olan “Mukaddes Şehir” nitelemesinden türediği genel olarak kabul edilmektedir.⁷³

Tevrat'ta yer alan İbrahim (Avraam)⁷⁴ anlatıları, Kudüs'ün kutsallık sürecini anlamak açısından ayrı bir önem taşımaktadır. Tevrat'a göre İbrahim 75 yaşında iken Tanrı'nın emriyle Haran'dan eşi Sara ve kardeşinin oğlu Lût ile birlikte Kenan topraklarına göç etmiştir.⁷⁵ Bu göçün amacı herhangi bir toprağı mülk edinmek değil, Tanrı'ya özgür biçimde ibadet edebilmektir.⁷⁶ İbrahim, Kenan diyarında belli bir yerde kalmamış, çeşitli bölgelere göç ederek yaşamını sürdürmüştür.⁷⁷ Nihayet Hebron'daki Makpela Mağarası'nı satın alarak oraya yerleşmiş ve eşiyle birlikte buraya defnedilmiştir.⁷⁸ Hebron, Kudüs'e yaklaşık 30 kilometre mesafede yer alan, bugün “el-Halil” olarak bilinen şehirdir.

Bazı Yahudi yorumcular, İbrahim'in Kudüs yerine Hebron'a yerleşmesini Tanrı'nın ilahi planı çerçevesinde açıklamış ve “Tanrı ona izin vermedi” ifadesiyle yorumlamışlardır.⁷⁹ Tevrat'a göre Tanrı, İbrahim 99 yaşındayken ona görünmüş, adını “Avram”dan (yüce baba) “Avraham”a (çok uluslu halkların babası) dönüştürmüş ve onunla bir ahit yapmıştır. Bu ahit kapsamında Tanrı, gurbet diyarı olan Kenan topraklarını İbrahim'e ve soyuna ebedi bir miras olarak vereceğini ve onların Tanrısı olacağını bildirmiştir.⁸⁰ Böylece Tanrı ile İbrahim arasında kurulan bu antlaşma, Yahudi

⁷¹ Mezmurlar, 48:8.

⁷² Nehemya, 11:18.

⁷³ Harman, “Kudüs”, 26/324.

⁷⁴ Avraam, İbranilerin ve tek Tanrı'ya inananların ilk atasıdır. Yahudi inancına göre yaratılıştan 1948 (MÖ 1812) yıl sonra doğmuştur. Putlara karşı oluşu ile bilinen bir peygamberdir. Tora'nın Tekvin bölümünde anlatılana göre Terah'ın oğlu olan Avram önceleri “yüce baba” anlamındayken sonra Avraham veya Avraam olarak anılmaya başlanmıştır. (Bkz. Tekvin, 17:5). Babası, başlangıçta Kildanilerin kenti olan Güney Mezopotamya'daki Ur'da yaşamaktayken, kuzey-batı Mezopotamya'daki Haran'a göç etti. Baba Terah'ın ölümünden sonra Tanrı, 75 yaşındayken Avraham'a Kenân topraklarına yerleşmesini buyurdu. Bkz. Yusuf Besalel, Yahudilik Ansiklopedisi, s.87-88.

⁷⁵ Tekvin, 12:1-6.

⁷⁶ Tekvin, 12:7.

⁷⁷ Tekvin, 13, 1-4.

⁷⁸ Tekvin, 24:19, 25:8-10.

⁷⁹ Rabia Mert, “Yahudilerin Göç Tecrübesinde Kudüs'ün Konumu”, *Journal of Middle East and Migration Studies* 11/1 (Haziran 2021), 26.

⁸⁰ Tekvin, 17:1-14.

geleneginde Kudüs ve Kenan diyarının kutsallığının ilahi temeline işaret eden en erken metinsel dayanaklardan biri olarak kabul edilmektedir.

İbrahim'in Tanrıyla kurduğu bu özel ilişkinin bir başka önemli tezahürü ise, Tanrı'nın emri üzerine oğlunu kurban etme sınavıdır. Tanrı, "Ve dedi: Şimdi oğlunu, sevdiğin biricik oğlunu al ve Moriya diyarına git; orada sana söyleyeceğim dağlardan birinde onu yakılan kurban olarak takdim et."⁸¹ şeklindeki hitabıyla İbrahim'e seslenmiştir. Bunun üzerine İbrahim, oğlu İshak'ı Moriya diyarındaki, Tanrı'nın gösterdiği dağa götürmüştür. Moriya tepesinin neresi olduğu konusunda farklı görüşler mevcuttur. Yahudi ve Hristiyan kaynakları, Moriya beldesindeki bu dağın Kral Süleyman'ın Mabedi inşa ettiği tepe olduğunu belirtirler; ancak bu bilgi daha çok geç dönem Yahudi gelenegine dayanmaktadır.⁸²

Müslüman kaynaklar ise söz konusu bölgenin İbrahim'in ilk oğlu İsmail'in yaşadığı yer olan Paran (Faran) dağlarındaki bir tepe olduğunu ifade ederler.⁸³ Paran'ın, Mekke ve Medine arasındaki tepelerin ismi olduğu belirtilmektedir.⁸⁴ Ayrıca Tevrat'ta ayette geçen "sevdiğin biricik oğlun" kısmının İsmail'e, yani ilk oğula atıfla anlaşılması gerektiği belirtilir. Sami topluluklarının geleneginde ilk oğulun Tanrı'ya adandığı düşüncesi yaygındır. Bu nedenle ilk oğul İsmail kabul edilir ve Moriah Tepesi'nin İsmail'in yaşadığı Paran bölgesinde bulunduğu görüşü öne çıkar.⁸⁵ Bu bilgiler ışığında, her ne kadar Yahudi gelenegi Kudüs'ün önemini İbrahim'in İshak'ı kurban etme olayı üzerinden temellendirse de bu iddiayı destekleyen tarihsel veriler ve arkeolojik bulgular mevcut değildir.

İbrahim dönemine dair anlatılar, Kudüs'ün kutsallığının temellerini teolojik açıdan açıklamaktadır. Ancak bu kutsallık, uzun bir süre yalnızca inançsal düzlemde varlığını sürdürmüştür; tarihsel ve siyasi anlamda Kudüs'ün öne çıkışı ise çok daha sonraki dönemlerde gerçekleşmiştir. Bu bağlamda, İbrahim'den sonraki süreçte, özellikle Musa ve Yeşu dönemlerinde Kudüs'ün nasıl bir konumda olduğu ayrıca incelenmelidir.

Kudüs'ün erken İsrailoğulları tarihi içindeki yeri, kutsal metinlerin sessizliğinden de anlaşılacağı üzere, bu dönemde henüz merkezi bir öneme sahip değildir. Musa ve onu

⁸¹ Tekvin, 22:1-3.

⁸² Ömer Faruk Harman, "İsmail", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001), 23/80.

⁸³ Ömer Pakış, "Kutsal Metinlerde İsmail ve İshak", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* IV/3 (2004), 80.

⁸⁴ Abdullah Aydemir, *İslami Kaynaklara Göre Peygamberler Tarihi* (Ankara: TDV Yayınlar, 1992), 74.

⁸⁵ Harman, "İsmail", 23/78-79.

izleyen yaklaşık iki yüzyıllık süreçte şehir, İsrailoğullarının doğrudan egemenliği altına girmemiştir. Bu durumun bir sonucu olarak, Musa'ya atfedilen Tevrat bölümlerinde Kudüs'ün İbranice ismi *Yeruşalayim* ifadesine rastlanmaz. Musa sonrasında İsrailoğullarına liderlik eden Yeşu'nun Kudüs kralı Adoni-Tzedek'i Gibeon Savaşı'nda mağlup ettiği aktarılır;⁸⁶ ancak Yeşu'nun şehri tamamen ele geçirmediği anlaşılmaktadır. Kaynaklar, Yeşu'nun Kudüs'e saldırmış olmasına rağmen yerli halk olan Yebusileri bölgeden tamamen tasfiye edemediğini göstermektedir.⁸⁷

Davud'un şehri fethettiği döneme kadar Kudüs, Yebusiler olarak bilinen bu yerel halkın hakimiyetinde kalmıştır.⁸⁸ Bu durum Kudüs'ün erken İsrail tarihinde henüz kutsal bir statü veya siyasi merkez olma özelliği taşımadığını ortaya koymaktadır. Kenan topraklarının bir bölümü Yeşu döneminde ele geçirilmiş olsa da Kudüs, tam anlamıyla İsrailoğullarının kontrolüne geçmemiştir.⁸⁹ Dolayısıyla Yeruşalayim'in İsrailoğulları tarihinde öne çıkışı, Davud'un şehri fethetmesiyle birlikte başlamış ve Kudüs, bu dönemde hem siyasi hem de dini bakımdan merkezi bir konuma yükselme sürecine girmiştir.

1.1.2. Davut ve Sonrası Dönem

Her dinin mutlaka önem atfettiği, vazgeçilmez gördüğü kutsal mekânları olmuştur. Bu mekanlar, inananlar açısından kutsalla temasın gerçekleştiği özel alanlar olarak kabul edilir.⁹⁰ Kutsal addedilen bazı mabetler zamanla çevrelerindeki yerleşimleri de etkileyerek şehir ölçeğinde bir kutsiyet kazanmıştır. Mircea Eliade'nin ifadesiyle bu tür mekanlar, *Axis Mundi*'nin (dünyanın eksenini) geçtiği, yani gök ile yerin arasındaki bağın kurulduğu merkezlerdir. Mekke şehrinin Kâbe dolayısıyla Müslümanlar için taşıdığı kutsiyet buna gösterilebilir.⁹¹ Kâbe gök ile yerin iletişimini sağlayan *Axis Mundi*'nin geçtiği alandır.⁹² Benzer biçimde, İsrailoğullarının tarihsel süreçlerinde de kutsal kabul ettikleri mekanların var olduğu görülmektedir. Bu mekanların başında Kudüs gelmekte

⁸⁶ Yeşu, 10:1-28.

⁸⁷ Hasanoğlu, "Tanah'a Göre Kudüs'ün Kutsallaşma Süreci", 132-134.

⁸⁸ Harman, "Kudüs", 26/325.

⁸⁹ Mert, *Kutsal Bir Mekân Olarak Kudüs*, 94.

⁹⁰ Mircea Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, çev. Lale Arslan (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2023), 396.

⁹¹ Ekrem Sarıkçıoğlu, *Din Fenomenolojisi (Dinlerin Mahiyeti ve Tezahür Şekilleri)* (Isparta: Fakülte Kitapevi Yayınları, 2011), 96.

⁹² Ramazan Adıbelli, *Mircea Eliade ve Din* (İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları, 2021), 247-250.

olup, onu kutsal kılan en önemli⁹³ unsurun Süleyman Mabedi (Bet HaMikdaş)⁹⁴ olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Kudüs'ün, İsrailoğulları tarihinde bir kutsal merkez haline gelmesi bir anda değil, belirli tarihsel aşamalar sonucunda gerçekleşmiştir.⁹⁵ Bu sürecin başlangıcı ise Kral Davud dönemiyle ilişkilendirilmektedir.

Kudüs'ün tarih sahnesinde belirgin biçimde öne çıkışı, Kral Davut'un yaklaşık MÖ 10. yüzyılda⁹⁶ Kudüs'ü fethedip krallığının başkenti yapmasıyla gerçekleşmiştir.⁹⁷ Davud, Kudüs'ün adını "İr Davut (Davud'un Şehri)" olarak değiştirmiş,⁹⁸ daha sonraki dönemlerde şehir *Yeruşalayim* adıyla anılmaya devam etmiştir.⁹⁹ On iki kabilenin tamamının desteğini alan¹⁰⁰ Davud, Kudüs'ü fethederek yönetimini Hebron'dan buraya taşımıştır. Böylece kuzeydeki İsrail kabileleri ile güneydeki Yahuda kabilelerini birleştirerek büyük bir krallık kurmuştur.¹⁰¹ Kudüs'ün daha önce hiçbir kabilenin yönetiminde olmaması, onu siyasi bakımdan tarafsız bir şehir haline getirmiştir. Ayrıca şehrin güneyde Yahuda, kuzeyde İsrail kabileleri arasında bir geçiş noktasında bulunması, Davud'un bu bölgeyi başkent olarak seçmesinde stratejik bir etken olmuştur. Bu sayede Kudüs, kabileler arasında tarafsızlığı koruyan ve kimseyi ayrıcalıklı kılmayan bir merkez konumuna gelmiştir.¹⁰²

Davud'un Kudüs'e yerleşmesinden sonra attığı adımlar, şehri sadece siyasi değil, aynı zamanda dini bir merkez haline getirmeye yönelikti. Yebusilerin Sion adını verdikleri hisarı yeniden yapılandırarak buraya sarayını inşa ettirdi.¹⁰³ Davud'un en önemli girişimlerinden biri ise, krallığının batı sınırındaki Kiryat-Yearim'de bulunan *Ahit Sandığı*'nı (Aron Aberit-Haberit)¹⁰⁴ Kudüs'e getirmesi olmuştur.¹⁰⁵ Tanah'a göre,

⁹³ Aydın, *Yahudilik*, 111.

⁹⁴ Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, 109.

⁹⁵ Hasanoğlu, "Tanah'a Göre Kudüs'ün Kutsallaşma Süreci", 127.

⁹⁶ Mert, *Kutsal Bir Mekân Olarak Kudüs*, 101.

⁹⁷ Armstrong, *Kudüs'ün Tarihi*, 69-71; Meral, "Yahudilik", 67.

⁹⁸ II. Samuel, 5:9.

⁹⁹ Köftürcü, "Semavi Dinler Bağlamında Kudüs", 1056.

¹⁰⁰ II. Samuel, 8:15.

¹⁰¹ Ömer Faruk Harman, "Dâvûd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/22.

¹⁰² Hasanoğlu, "Tanah'a Göre Kudüs'ün Kutsallaşma Süreci", 137.

¹⁰³ Harman, "Kudüs", 26/325.

¹⁰⁴ Aron Aberit: Musa'nın Sina dağında aldığı on emri kapsayan kutsal levhaların korunduğu özel sandık. Tanrı'nın emri ile zanaatkar Bezalel tarafından inşa edilen, Tanrı ile İsrailoğulları arasındaki akdi içeren tabletleri içeren bu sandık, İsrailoğullarının en kutsal varlığı olup ilk zamanlarda Mişkan'da (çölde Musa tarafından inşa edilen çadır tapınak) daha sonraları da Birinci Bet Amikdaş'ın (Süleyman Mabedi) "Kutsalların Kutsalı" (Kodeş Ha-Kodeşim) bölümünde yer alıyordu. Bkz. Yusuf Besalel, s.73.

¹⁰⁵ Armstrong, *Kudüs'ün Tarihi*, 69-75.

otuz bin kişilik büyük bir törenle başlayan bu taşıma sırasında Uzza'nın ölümü Tanrı'nın kutsiyetine duyulan korkuyu pekiştirmiştir. Üç ay Obed-Edom'un evinde kalan sandık, daha sonra ikinci bir törenle Kudüs'e getirilmiş ve Gihon Pınarı yakınlarındaki Davud'un yaptırdığı çadıra yerleştirilmiştir.¹⁰⁶ Törende Davud'un Tanrı'nın önünde dans ettiği ve kurbanlar sunduğu ayrıntısıyla anlatılır.¹⁰⁷ Bu olay, Tanrı'nın tecellisinin (şekina) artık Kudüs'te olduğuna dair inancı¹⁰⁸ güçlendirmiştir. Böylece Davud, siyasi otoritesine ilahi bir meşruiyet kazandırmış, Kudüs'ün dini merkez olma sürecini başlatmıştır.¹⁰⁹

Davud, daha sonra şehrin önemli bir tepesine kalıcı bir mabet inşa ederek Ahit Sandığı'nı buraya taşımayı planladı. Böylece Kudüs hem Tanrı'nın hem de krallığının gücünün sembolü olacaktı. Ancak kutsal metinlerde Tanrı'nın Davud'a bu mabedi yapma izni vermediği belirtilir.¹¹⁰ Tanah'a göre Tanrı, peygamber Natan aracılığıyla¹¹¹ Davud'a “Sen çok kan döktün ve büyük cenkler yaptın; benim ismime sen ev yapmayacaksın çünkü gözümün önünde yere çok kan döktün.”¹¹² Bu mabedi sen değil barış insanı oğlun yapacaktır.”¹¹³ demiştir. Bunun üzerine Davud, mabedin yapımını oğlu Süleyman'a bırakmış; malzemeleri hazırlamış ve oğluna hem manevi hem de pratik tavsiyelerde bulunmuştur.¹¹⁴ Süleyman'ın Tanrı'nın emrine uyarak bu mabedi inşa ettirmesi,¹¹⁵ Kudüs'ü Yahudi kutsal mekân anlayışında merkezi bir konuma taşıması bakımından önemli bir merhale olmuştur. Böylece Kudüs, yalnızca bir başkent değil aynı zamanda Tanrı'nın yeryüzündeki ikametgahı olarak algılanan kutsal bir şehir haline gelecektir.¹¹⁶

Süleyman döneminde siyasi birlik korunsun da ölümünden sonra bu birlik korunamamıştır. Süleyman'ın ardından krallık ikiye bölünmüş; kuzeyde İsrail Krallığı ve güneyde ise Yahuda Krallığı ortaya çıkmıştır. Kuzeydeki İsrail Krallığı, Dan ve Beyt-El şehirlerinde Süleyman Mabedine alternatif ibadet mekanları inşa ederek Kudüs ve Mabedin kutsallığına bağlı kalmamıştır. Buna karşın güneydeki Yahuda Krallığını için

¹⁰⁶ II. Samuel, 6.

¹⁰⁷ II. Samuel, 6:1-19.

¹⁰⁸ Meral, *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*, 97.

¹⁰⁹ Meral, *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*, 26.

¹¹⁰ Harman, “Kudüs”, 26/325.

¹¹¹ II. Samuel, 7:12-17; Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, 109.

¹¹² I. Tarihler, 22:8.

¹¹³ I. Tarihler, 22:9-10.

¹¹⁴ I. Tarihler, 22:6-19.

¹¹⁵ Ayşegül Demir, “Yahudilikte Bet ha-Mikdaş'ın Tarihsel Süreci”, *Bartın Üniversitesi İslami İlimler Dergisi* 22 (2024), 42.

¹¹⁶ Cengiz Batuk-Rabia Mert, “Çatışan Kutsalların Ortasındaki Şehir: Kudüs”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 17/2 (2017), 132; I. Krallar, 6:1-37.

Mabet, merkezi bir ibadet mekânı olarak kalmaya devam etmiştir. Böylece Kudüs, siyasi gücü azalsa da başkent olması ve Mabedi bünyesinde barındırması sayesinde siyasi ve dini açıdan merkezliğini korumuştur.¹¹⁷

Kudüs bu kutsiyetini korurken defalarca saldırıya uğramıştır. Önce kuzeydeki İsrail Krallığı MÖ 722’de Asur İmparatorluğu tarafından yıkılmış, ardından güneydeki Yahuda Krallığı da Babil Kralı II. Nebukadnetsar tarafından ele geçirilmiştir. Bu istilada MÖ 586’da Süleyman Mabedi yıkılmış, Kudüs harap olmuş ve halkın büyük bölümü Babil’e sürgün edilmiştir.¹¹⁸ Bu olay, İsrailoğullarına için derin bir travma yaşatmıştır. Bununla birlikte bu sürgün yılları Kudüs ve Mabedin dini önemine derin anlamlar kazandırmıştır.

Sürgün sonrası dönemde, Pers Kralı Koreş tarafından Kudüs’e dönmelerine ve sonrasında da Mabedin yeniden inşa edilmesine izin verilmesi (İkinci Mabet Dönemi)¹¹⁹ Kudüs’ün dini kimliğinin yeniden canlanmasına imkân tanımıştır. Böylece şehir hem Yahudi kimliğinin hem de tek Tanrı inancının merkezi olarak yeniden şekillenmeye başlamıştır. Bu dönemden itibaren Kudüs artık yalnızca bir şehir değil, İsrailoğulları için Tanrı’nın varlığını, ahdini ve halkına bağlılığını sembolize eden ebedi bir mekân olarak görülmüştür.

1.2. KUDÜS’ÜN KUTSALLAŞMA SÜRECİ

1.2.1. Davut ve Süleyman Döneminde Kutsallaşma Süreci

Davud, MÖ 10. yüzyılda Kudüs’ü fethettikten sonra on iki İsrail kavmi için oldukça önemli olan ve kutsal kabul edilen Ahit Sandığı’nı şehre taşımıştır. O zamana kadar Ahit Sandığı, Musa tarafından çölde Tanrı’nın emriyle portatif olarak inşa edilen, Mişkan¹²⁰ adlı çadır tapınakta korunmaktaydı. Yahudilik tarihinde, İbrahim’den Musa’ya kadar olan dönemde genel olarak göçebe bir yaşam hakimdi. Bu süreçte, özellikle İbrahim

¹¹⁷ Dursun Ali Aykıt- Merve Yetim, “Yahudiliğin Tek İbadet Merkezi Kudüs Müydü?”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi* 8/3 (2019), 2116-2118.

¹¹⁸ Meral, *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*, 28-31.

¹¹⁹ Meral, *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*, 33.

¹²⁰ Mişkan, İsrailoğulları’nın Mısır’dan çıktıktan sonra ve çölde dolaştıklarında inşa ettikleri ve Eretz Yisrael’e taşıdıkları çadır mabet. Moşe (Musa) Sina dağından ikinci kez indikten sonra, Tanrı’nın Moşe’ye verdiği talimat çerçevesinde (Çıkış, 25-27) yapıldı. İki bölümden oluşurdu. 1-Kutsal kısım, 2-Kutsalların kutsalı kısmı. Birincisinde buhurun yakıldığı (Misbeah) mihrap, yedi kollu şamdan (Menora) ve kutsal altın masa (Şulhan) bulunurdu. Kutsalların kutsalı bölümünde ise iki kanun levhasının (on emir) saklandığı bir şahadet sandığı (Aron Akodeş) bulunurdu. Bu ahit sandığının üzerinde iki Kerubi (Melek) bulunmaktaydı. Yeruslayim’de Süleyman Mabedi (Bet Amikdaş) yapılıncaya Mişkan’a gerek kalmadı ve Ahit Sandığı kalıcı bir mekâna taşınmış oldu. Bkz. Yusuf Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, s. 421,413.

döneminde, Yahudiler ibadetlerini ve kurban sunumlarını Altar¹²¹ adı verilen taş sunaklarda gerçekleştirmişlerdir.¹²²

Musa ile birlikte başlayan çölde geçen kırk yıllık göçebe yaşam sürecinde ibadetler, Tanrı'nın isteğiyle Mişkan çadırında yapılmıştır. Mişkan, Yahudilerce kutsal sayılmış; Tanrının halkıyla iletişim kurduğu, Musa'nın da dini ve idari faaliyetlerini yürüttüğü bir mekân olarak kabul edilmiştir. Musa Ahit Sandığı'nı Mişkan'ın en kutsal bölümüne yerleştirmiştir.¹²³ İsrailoğulları, göç ettikleri her yere bu çadır tapınağı ve Ahit Sandığı'nı da götürmüşler bunu gelenek haline getirmişlerdir.

Davud, bu geleneği sürdürerek Mişkan'da tutulan Ahit Sandığı'nı Kudüs'e yani devletin başkentine taşımıştır. Böylece Kudüs, yalnızca bir siyasal merkez değil, aynı zamanda Ahit Sandığı'nın bulunduğu kutsal bir şehir kimliğini kazanmaya başlamıştır. Davud, Tanrı'nın ikamet edeceği Mabedi inşa etmek istemiş; ancak kutsal metinlerde belirtildiği üzere Tanrı ona bu izni vermemiştir.¹²⁴ Davud'un ölümüyle birlikte bu görev oğlu Süleyman'a kalmıştır.¹²⁵

Kral Süleyman, babasının yerine tahta geçtikten sonra, Mısır'dan çıkışın dört yüz sekseninci, kendi hükümdarlığının ise dördüncü yılında, Ziv ayında Tanrı'nın emriyle "Rabbin Evi'ni" yani Mabedi inşa etmeye başlamıştır. Yedi yıl süren yoğun bir çalışmanın ardından, hükümdarlığının on birinci yılında Mabet'in yapımını tamamlamıştır.¹²⁶ Süleyman, Mabet'in açılış töreninde yaptığı konuşmada, Yeruşalayim'in Tanrı tarafından seçilmiş bir şehir olduğunu ve Mabetin yapımının da Tanrı'nın isteğiyle gerçekleştiğini vurgulamıştır.¹²⁷ Bu konuşma, babası Davud'un başlattığı, Ahit Sandığı'nı merkezine alan dini merkezileşme politikasının bir devamı niteliğindedir. Kudüs'ün kutsallaşma süreci bu iki hükümdarın çabalarıyla başlamış ve şekillenmiştir.

¹²¹ Nermin Öztürk, *İlahi Dinlerde (Yahudilik, Hristiyanlık, İslamiyet) Yemin, Keffaret ve Kurban* (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1996), 61. Altar, ilahlar için kurban veya sunuların üzerine konulduğu çoğu zaman taştan yapılmış masa veya blok.

¹²² Mustafa Yiğitoğlu, *Yahudilikte Semavi Mabet Anlayışı* (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010), 17.

¹²³ Yiğitoğlu, *Yahudilikte Semavi Mabet Anlayışı*, 17-18.

¹²⁴ I. Tarihler, 22:8.

¹²⁵ II.Samuel, 7:12-17, I. Tarihler, 22:9-11.

¹²⁶ I. Krallar, 6:1-37.

¹²⁷ II. Tarihler, 6:1-11.

Ancak Kudüs'ün kutsallığına dair bu algı, toplum tarafından hemen ve tam anlamıyla benimsenmemiştir. Nitekim Süleyman'ın vefatından ardından yerine oğlu Rehoboam geçtiğinde, Süleyman döneminden beri süregelen ağır vergi politikalarına tepki olarak krallık MÖ 925 yılında ikiye ayrılmıştır.¹²⁸ Kuzeyde Yeroboam önderliğinde kurulan İsrail Krallığı, başkentini Şekem olarak belirlemiştir. Yeroboam, halkın Kudüs'teki Süleyman Mabedine yönelmesini engellemek amacıyla¹²⁹ Dan ve Beyt-El kentlerinde iki ayrı mabet yaptırmış, bu mabetlere buzağı heykelleri yerleştirmiştir. Ayrıca bayram tarihlerini de değiştirerek halkını Kudüs'ten ve oradaki dini merkezden uzak tutmaya çalışmıştır.¹³⁰ Yeroboam'ın bu girişimi yalnızca bir dini düzenleme değil, aynı zamanda Kudüs'teki Mabede ve Yahuda Krallığı'na karşı bir meydan okuma niteliği taşımaktaydı. Bu nedenle Mabet, sadece bir ibadet mekânı olmanın ötesinde, siyasi birliğin ve merkezi otoritenin sembolü haline gelmiştir.¹³¹

İki krallık arasındaki çatışmalar sırasında, İsrail Krallığı askerlerinin Kudüs'ü de içine alan Yahuda topraklarına yaptıkları saldırılarda Kudüs'e yönelik herhangi bir özel saygı göstermedikleri görülmektedir. Hatta zaman zaman Kudüs'teki Mabedi talan ettikleri ve iki taraf arasındaki diplomatik görüşmelerde Kudüs'ten ayrıcalıklı bir şehir olarak söz edilmediği de dikkat çekicidir. Bununla birlikte Dan ve Beyt-El'de¹³² ibadetlere kimsenin karşı çıkmaması da Kudüs'ün kutsallaşma sürecinin henüz toplumda tam yerleşmediğini göstermektedir.¹³³

Kudüs kutsallaşma süreci değerlendirilirken, Yahudilerin geçmişte sahip oldukları tapınma geleneklerine değinmek de önemlidir. Merkezi bir Mabet anlayışının henüz gelişmediği erken dönemlerde, Beyt-El, Givon gibi bölgelerde kurban sunumlarının ve buhur yakma ritüellerinin gerçekleştirildiği yerel ibadet mekanları bulunmaktaydı.¹³⁴ Bu tapınma yerlerine bama (çoğulu: bamot) denilmekteydi. Akadca kökenli olan bu kelime “yüksek yer” anlamına gelmektedir. Söz konusu alanlar, Yahudiler arasında uzun süre boyunca açık hava sunakları olarak kullanılmaya devam etmiştir.¹³⁵

¹²⁸ Mert, *Kutsal Bir Mekân Olarak Kudüs*, 108.

¹²⁹ Meral, *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*, 26-28.

¹³⁰ Aykıt- Yetim, “Yahudiliğin Tek İbadet Merkezi Kudüs Müydü?”, 2117; I. Krallar, 12:1-33.

¹³¹ Meral, *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*, 26.

¹³² Aydın, *Yahudilik*, 34-35.

¹³³ Hasanoğlu, “Kudüs'ün Yahudiler İçin Kutsallaşma Süreci”, 4.

¹³⁴ I. Krallar, 2-4.

¹³⁵ Hasanoğlu, “Tanah'a Göre Kudüs'ün Kutsallaşma Süreci”, 140.

Kutsal metinlerde de belirtildiği üzere, Süleyman döneminde dahi bu bamalarda ibadetlerin sürdüğü, hatta Süleyman'ın da tapınağı yaptırmadan önce bu bamalarda ibadet ettiği aktarılmaktadır.¹³⁶ Kudüs'ün fethi ve Mabedin inşası sonrasında bile bu geleneğin devam etmesi,¹³⁷ Süleyman Mabedinin henüz ibadetlerde merkezi konuma tam olarak yerleşmediğini göstermektedir. Dolayısıyla, Davud ve Süleyman'ın Kudüs'ü kutsallaştırma ve dini yaşamın merkezine yerleştirme çabaları başlatılmış olsa da bu süreç, onların dönemlerinde tam anlamıyla tamamlanamamıştır. Halk eski ibadet alışkanlıklarını sürdürmüş, Kudüs ve Mabet tüm Yahudiler nezdinde henüz tek ve mutlak ibadet merkezi haline gelmemiştir.¹³⁸

Tarihsel süreç içerisinde Kudüs'ün kutsallaşmasına önemli katkılarda bulunan Yahuda Krallığının iki hükümdarı özellikle dikkat çekmektedir: Kral Hizkiya (yaklaşık MÖ 715-MÖ 687) ve Kral Yoşiya (yaklaşık MÖ 640-MÖ 609). Bu iki Kral, Kudüs ve Mabedin kutsallaşma sürecinde önemli katkıları olan şahsiyetlerdir.¹³⁹ Kudüs ve Mabedin dinin ve devletin ibadet merkezi haline getirilmesi çalışmalarında bu iki kralın dönemi belirleyici olmuştur.

Kuzeydeki İsrail Krallığının Asurlular tarafından MÖ 722 civarında yıkılması, Yahuda Krallığında devletin yeniden güçlendirilmesi yönünde reform çabalarını beraberinde getirmiştir. Kral Hizkiya, güçlü bir devletin her açıdan merkezileşmesi gerektiğini düşüncesindeydi.¹⁴⁰ Bu doğrultuda, ibadetlerin merkezileşmesinin önündeki en büyük engel olarak gördüğü bamaları ortadan kaldırmak, dikili taşları kırdırmak ve aşera putlarını parçalamak için kararlı bir mücadele başlatmıştır.¹⁴¹ Hizkiya Süleyman Mabedinin üstünlüğünü vurgulamış, ibadetlerin yalnızca bu merkezde yapılmasını teşvik etmiş ve bu konuda dini reformlar gerçekleştirmiştir.

Hizkiya'dan belli bir süre sonra tahta çıkan Kral Yoşiya, bu reform sürecini devam ettirmiştir. Onun döneminde yapılan reformların Süleyman Mabedinin tek ibadet merkezi haline gelmesinde etkisi büyüktür. Kral Yoşiya Süleyman Mabedinin tadilatını yaptırırken, İsrailoğullarının uzun zamandır kayıp olan kutsal kitabı “Sefer Tora” (Yasa

¹³⁶ *Kitabı Mukaddes Eski ve Yeni Ahit (Tevrat, Zebur ve İncil)*, I. Krallar, 3:1-4.

¹³⁷ Aykıt- Yetim, “Yahudiliğin Tek İbadet Merkezi Kudüs Müydü?”, 2115-2116.

¹³⁸ Aykıt- Yetim, “Yahudiliğin Tek İbadet Merkezi Kudüs Müydü?”, 2115-2116.

¹³⁹ Meral, *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*, 30.

¹⁴⁰ Aykıt- Yetim, “Yahudiliğin Tek İbadet Merkezi Kudüs Müydü?”, 2120.

¹⁴¹ II. Krallar, 18:1-4.

Kitabı) Mabette bulunmuştur. Bu olay, Mabedin halk nezdindeki kutsallığını ve merkezi konumunu pekiştiren dönüm noktalarından biri olmuştur. Yoşıya, bu olayı fırsat bilerek halkı Mabette toplamış, Tanrı ile yaptıkları ahitlerine bağlı kalacaklarına dair onlara yemin ettirmiştir. Böylece Mabede olan bağlılık büyük ölçüde artmış, bamalarda yapılan ibadetler son bulmuş ve Kudüs'ün dini merkez olarak kabulü yeni bir evreye girmiştir.¹⁴²

1.2.2. Babil Sürgünü ve Sonrasında Kutsallaşma Süreci

Kudüs'ün kutsallaşma fikrinin İsrailoğulları arasında kökleştiği dönem, hiç kuşkusuz Babil Sürgünü sürecidir. MÖ 586 yılında Babil kralı Nebukadnetsar (İslami kaynaklarda Buhtunnasr olarak geçer.) Yeruslayim'e saldırmış ve şehri ele geçirerek Süleyman Mabedini tamamen yıkmıştır. Bununla da yetinmeyen Babil yönetimi, İsrailoğullarının önde gelenlerinin de içinde bulunduğu büyük bir topluluğu Babil'e sürgün etmiştir.

Bu olay, İsrailoğulları üzerinde son derece derin bir travma oluşturmuştur. Davud ve Süleyman dönemlerinin hatıraları, halkın zihninde adeta bir “Yahudi Altın Çağı” olarak yer etmiştir.¹⁴³ Yahve'nin, İbrahim ve Musa ile yaptığı ahit doğrultusunda Kenan diyarının ebedi olarak kendilerine ait olacağına inanan İsrailoğulları, bir anda hem Kenan diyarını hem de Yeruslayim'i kaybetmiş; daha da önemlisi “Tanrı Evi” olarak gördükleri Süleyman Mabedinin yıkılışına tanık olmuşlardır. Bu kayıplar, onların dini ve milli kimliğinde uzun yıllar etkisini sürdürecektir bir sarsıntı oluşturmuştur.

Sürgün döneminde Yahudiler, geçmişte Kudüs'te yaşadıkları refah, huzur ve inanç dolu günlerine özlemle anmışlardır.¹⁴⁴ Babil ırmakları kıyısında oturup, “Eğer seni unutursam ey Yeruslayim, sağ elim hünerini unutsun. Eğer seni anmazsam, eğer Yeruslayim'i baş sevincimden üstün tutmazsam, dilim damağıma yapışsın.”¹⁴⁵ diyerek ağıtlar yakmaları, Kudüs'e duydukları derin özlemin ifadesi olmuştur. Böylece Kudüs, sürgün yıllarında kaybedilmiş bir şehir değil, ulusal hafızada yeniden kutsallaşan manevi bir sembol haline gelmiştir.¹⁴⁶

¹⁴² Hasanoğlu, “Tanah’a Göre Kudüs'ün Kutsallaşma Süreci”, 140-142.

¹⁴³ Aydın, *Dinler Tarihi*, 340.

¹⁴⁴ Hasanoğlu, “Yahudilikte Kudüs Algısı”, 15.

¹⁴⁵ Mezmurlar, 137:5-6.

¹⁴⁶ Hasanoğlu, “Yahudilikte Kudüs Algısı”, 15.

Bu süreçte Kudüs, fiziksel bir mekân olmaktan çıkmış; ulusal kimliğin, dini bağlılığın ve kollektif hafızanın merkezi bir simgesi haline gelmiştir. Yahudiler, dua ve ibadetlerinde Kudüs'e yönelmeye başlamış;¹⁴⁷ bu uygulama zamanla diaspora koşullarında Kudüs'ün teolojik önemini pekiştiren bir gelenek haline gelmiştir. Böylece Kudüs, sürgün döneminde manevi anlamda "ideal vatan" olarak yüceltilmiş¹⁴⁸ ve halkın Tanrı'ya olan bağlılığının somut bir ifadesine dönüşmüştür.

Sonuç olarak, Davud'un Ahit Sandığı'nı Kudüs'e taşımasıyla başlayan ve Süleyman'ın Mabed inşasıyla devam eden kutsallaşma süreci, Babil Sürgünü döneminde nihai olgunluğa ulaşmıştır. Mabedin fiziksel varlığı ortadan kalksa da sürgün yıllarında Kudüs ve Mabed kavramları duygusal, dini ve sembolik düzeyde yeniden inşa edilmiştir. Böylece Kudüs'e duyulan özlem, zamanla mutlak bir bağlılığa dönüşmüş ve şehrin Yahudi inancı içindeki kutsal konumu bu dönemde kalıcı bir biçimde pekiştirilmiştir.¹⁴⁹

¹⁴⁷ Meral, *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*, 32.

¹⁴⁸ Hasanoğlu, "Yahudilikte Kudüs Algısı", 15.

¹⁴⁹ Hasanoğlu, "Tanah'a Göre Kudüs'ün Kutsallaşma Süreci", 145.

İKİNCİ BÖLÜM

YAHUDİLİKTE MESİH İNANCININ OLUŞUMU VE ÖZELLİKLERİ

2.1. YAHUDİLİKTE MESİH İNANCININ OLUŞUMU

Yahudilikte Mesih inancı, tarihsel süreç içerisinde farklı dönemlerin sosyal, siyasi ve dini koşullarına bağlı olarak şekillenmiştir. Başlangıçta krallık kurumuyla ilişkilendirilen bu kavram, zamanla kurtuluş ve ilahi adalet beklentisini de içerecek biçimde gelişmiştir. Böylece Mesih düşüncesi, sadece tarihsel bir şahsiyeti değil, aynı zamanda Tanrı'nın insanlık tarihine müdahalesini sembolize eden teolojik bir inanç haline gelmiştir. Bu inancın oluşumunu; Babil Sürgünü öncesi, Babil Sürgünü dönemi ve Babil Sürgünü sonrası gibi üç dönemde incelemek mümkündür.

2.1.1. Babil Sürgünü Öncesi Mesih İnancı

Yahudi kutsal metinleri incelendiğinde, İbranice “maşiah” teriminin Tevrat'ta dört, Neviim'de yirmi ve Ketuvim'de on dört kez olmak üzere toplam otuz sekiz kez geçtiği görülmektedir.¹⁵⁰ Bu terim, özellikle *Levililer* kitabında “yağla kutsanmış kâhin” anlamında kullanılmaktadır. Erken dönem Yahudiliğinde ve Tanah'ta “maşiah” kavramı, Tanrı tarafından özel bir görevle seçilen ve ilahi bir misyon yüklenen kişileri -yani kahinleri, peygamberleri ve kralları- ifade etmektedir.¹⁵¹ Bu kişiler, kutsal yağ ile mesh edilerek Tanrı'dan bir tür “kut” (ilahi güç) almış kabul edilirdi.¹⁵²

Mezopotamya dinlerinde de benzer biçimde kralın Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi olduğu anlayışı yaygındır. Yahudi kutsal metinlerinde de bu geleneğe paralel bir şekilde “Mesih” terimi krallar için kullanılmaktadır. Kral, Tanrı'nın kutsadığı, seçtiği ve ruhuyla donattığı kişidir.¹⁵³ Dolayısıyla kralın göreve başlaması, Tanrı tarafından onaylanmış bir yönetim anlayışını temsil eder.

Yahudi din alimleri, Mesih inancının temelini Tanah'a dayandırırır.¹⁵⁴ Özellikle *İşaya* kitabında Mesih kavramına ilişkin ayrıntılı betimlemeler yer alır. Ayrıca Talmud

¹⁵⁰ Jacques Waardenburg, “Mesih”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2004), 29/306.

¹⁵¹ Yusuf Taşdemir, *Yahudilikteki Mesih İnancı ile Ehl-i Sünnetteki Mehdi İnancının Karşılaştırılması* (İğdır Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 13.

¹⁵² Meral, *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*, 121.

¹⁵³ Waardenburg, “Mesih”, 29/306.

¹⁵⁴ Adam, “Yahudilik”, 95.

ve Midraş gibi sözlü gelenekte de Mesih'e dair pek çok rivayet bulunmaktadır.¹⁵⁵ Tanah'ta peygamberlerin kimleri, nasıl yağla mesh ettikleri ve bu kişilerin Tanrı'nın inayetine nasıl eriştikleri açıkça anlatılır. Örneğin, Kral Saul ve Davud, peygamber Samuel tarafından yağla mesh edilmiştir.¹⁵⁶ Yine kral Süleyman, kâhin Tsadok tarafından yağla mesh edilmiştir.¹⁵⁷ Bu ritüel, kralın Tanrı'nın vekili sıfatıyla halkı yönetmeye yetkili kılındığını sembolize eder.¹⁵⁸

Kutsal metinde Tanrı'nın Davud'a hitaben söylediği şu sözler, bu anlayışın temelini oluşturur: “Rab, Kralı'na büyük kurtuluşlar verir ve Mesih'ine, Davud'a ve onun zürriyetine, ebediyen inayet verir.”¹⁵⁹ Bu ifadeden anlaşıldığı üzere, Davud yalnızca kendi döneminde bir kurtarıcı figür değil, aynı zamanda gelecekte beklenen Mesih'in de bir prototipi olarak görülmüştür. Davud, sıkıntılar içindeki halkı birleştirmiş, onlara yeniden güç kazandırmış ve bu yönüyle Tanrı'nın “seçilmiş kralı” olmuştur.¹⁶⁰

Zamanla “Mesih” kavramı yalnızca krallarla sınırlı kalmamış; başrahipler, rahipler ve hatta bazı peygamberler için de kullanılmaya başlanmıştır.¹⁶¹ Kutsal yağ ile mesh edilme ritüeli, bu kişilerin Tanrı ile özel bağ kazandıklarının göstergesidir. Böylece mesh edilen kral veya din adamı, Tanrı'nın yardımına mazhar olmuş sayılırdı.¹⁶² Davud'un yalnızca kendisi değil, soyunun da Tanrı tarafından kutsandığına inanılırdı.

Bu dönemde Mesih kavramı, esasen “dünyevi bir kurtarıcı” anlamı taşımaktadır.¹⁶³ İsrailoğulları Davud soyunun kutsanmışlığına içtenlikle inanmış ve krallık tehdit altına girdiğinde Davud hanedanından bir Mesih'in ortaya çıkıp kendilerini kurtaracağına dair inancı sürdürmüşlerdir. *Yeremya*¹⁶⁴ ve *İşaya*¹⁶⁵ kitaplarında Davud soyunun ebediliğine ve Tanrı'nın himayesinde olduğuna dair ifadeler bu inancın temellerini destekler.

¹⁵⁵ Sarıkçıoğlu, *Dinlerde Mehdi ve Mesih Tasavvuru*, 13.

¹⁵⁶ I. Samuel, 10:1, 16:13.

¹⁵⁷ I. Krallar, 1:39.

¹⁵⁸ Meral, *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*, 121.

¹⁵⁹ II. Samuel, 22:51.

¹⁶⁰ Yılmaz Çapa, *Yahudilikte Mesih İnancı; Hristiyan ve İslâm Kültürüne Etkisi* (Isparta: Süleyman Demirel Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 39.

¹⁶¹ Sarıkçıoğlu, *Dinlerde Mehdi ve Mesih Tasavvuru*, 21.

¹⁶² Sarıkçıoğlu, *Dinlerde Mehdi ve Mesih Tasavvuru*, 21.

¹⁶³ Aydın, “Mesih”, 3/69-70.

¹⁶⁴ Yeremya, 23:5,6.

¹⁶⁵ İşaya, 9:5-7.

Dolayısıyla bu dönemde Mesih'e isyan, Tanrı'ya karşı gelmekle eş değerdir görülmüştür.¹⁶⁶

Mesih kavramının tarihsel süreçte geçirdiği dönüşümler üzerine farklı yorumlar yapılmıştır. Örneğin Harold Louis Ginsberg, Mesih kavramının üç evreden geçtiğini belirtir:

Birinci evre, Davud ve soyundan gelen kralların Tanrı tarafından ebediyen İsrail'e hükmetmek üzere seçildiği dönemi ifade eder.

İkinci evre, Süleyman'ın ölümünden sonra ikiye ayrılan krallıkların (İsrail ve Yahuda) yeniden birleşeceği ve Davud hanedanlığının çevredeki milletler üzerinde de hakimiyet kuracağı beklentisinin öne çıktığı dönemdir.

Üçüncü evre ise kavramın eskatolojik (ahiret merkezli) bir anlam kazandığı evredir. Bu dönemde İşaya kitabında Mesih, Davud hanedanlığının ebediliğinden çok, gelecekteki adaletli ve barışçıl bir kral olarak betimlenmiştir.¹⁶⁷ Bu Mesih'in en belirgin özelliği, adaleti tesis etme gayreti ve Tanrı'nın krallığını yeryüzünde kurma arzusudur.¹⁶⁸

Tanah'ın İşaya bölümü, bu geleceğin kurtarıcısının nitelikleriyle doludur.¹⁶⁹ Böylece Mesih kavramı, bu üç evreden geçerek Yahudiliğe tamamen yerleşmiş ve inanç esaslarından biri haline gelmiştir. Tanah döneminin sonlarına doğru (MÖ 220 civarı), artık "Mesih" yaşayan bir kralı değil, gelecekte ortaya çıkacak eskatolojik bir kurtarıcıyı ifade eder hale gelmiştir.¹⁷⁰

2.1.2. Babil Sürgünü Döneminde Mesih İnancı

MÖ 586 yılında Babil kralı II. Nebukadnetsar'ın Yeruslayim'i ele geçirerek kenti tahrip etmesi, Süleyman Mabedini tamamen yıkılması ve İsrailoğullarının önde gelenleri de dahil olmak üzere geniş bir topluluğun sürgüne gönderilmesi, Yahudi tarihinin dönüm noktalarından birini oluşturur. Bu olay yalnızca Kudüs'ün kutsallaşma sürecine değil, aynı zamanda daha kapsamlı bir düşünsel dönüşümün başlangıcını da hazırlamıştır.

¹⁶⁶ Mezmurlar, 2:2-7, 20:6.

¹⁶⁷ İşaya, 9:6-7, 16:5.

¹⁶⁸ Adıbelli, "İsa'nın 'Maşiah'a Dönüşümü: Mesihi Yahudilikte Mesihlik Fenomeni", 248-249.

¹⁶⁹ İşaya, 9:6-7, 16:5.

¹⁷⁰ Adıbelli, "İsa'nın 'Maşiah'a Dönüşümü: Mesihi Yahudilikte Mesihlik Fenomeni", 248-249.

Sürgün yılları, İsrailoğulları için teolojik ve sosyokültürel açıdan kritik bir evredir. Bu dönemde monoteist Tanrı anlayışının, sürgün öncesi dönemde yer yer sekteye uğrayan yapısı yeniden güçlenmiş; Süleyman Mabedine atfedilen kutsallık daha da derin bir anlam kazanmıştır. Aynı zamanda Yahve'ye bağlılığın pekiştiği, Kudüs'ün öneminin yeniden vurgulandığı bu süreç, gelecekte halkı esaretten kurtaracak bir kurtarıcıya yani “Mesih’e” yönelik inancın gelişiminde belirleyici olmuştur. Buna göre Mesih, İsrailoğullarını sürgünden çıkaracak, Tanrı'nın kendilerine bahsettiği seçilmiş topraklar olan Kenan'a geri götürecektir ve kutsal Sion Tepesi üzerine yıkılan Mabedi yeniden inşa edecektir.¹⁷¹

Sürgün koşullarında dini önderler, halkın direncini canlı tutmak amacıyla Kudüs'e dönüş umudunu sürekli beslemişlerdir. Sürgünün geçici olduğunu telkin edilerek Tanrı'nın bir gün onları yeniden vatanlara döndüreceği fikri güçlü biçimde işlenmiştir.¹⁷² Bu beklenti, Davud dönemindeki adil yönetimi yeniden tesis edecek kurtarıcı bir Kralın, yani “Kral Mesih'in” geleceği inancını şekillenmiştir. Birinci Mabedin yıkılışı ve beraberindeki sürgün, Yahudi toplum hafızasında derin bir travma oluşturmuş; bu da ideal krallığın gelecekte yeniden ortaya çıkacağı yönünde bir beklentiyi güçlendirmiştir.¹⁷³ Böylece Mesih, Tanrı ile yakın ilişki içinde olan; dünyevi fakat ilahi düzeni kuracak bir lider olarak tahayyül edilmiştir.¹⁷⁴

Davud Krallığı'nın görkemi, Süleyman döneminin refahı¹⁷⁵ ve Mabedin inşasıyla ulaşılan toplumsal düzen, sürgündeki halk için özlenen bir ideal haline gelmiş; bu idealler zamanla Mesih beklentisini beslemiştir. Babil'in nehir kıyılarında Kudüs'ü anarak özlemle beklenen gelecekteki kurtarıcı figür, toplumun psikolojik ve kolektif hafıza bağlamında önemli bir dayanak noktası haline gelmiştir.¹⁷⁶

Yahudi düşüncesinde Mesih inancının kökenine ilişkin araştırmacılar farklı görüşlere sahiptir. Bunlardan ilki, Mesih düşüncesinin Sümer kökenli olduğunu; bu

¹⁷¹ Abdurrahman Küçük, *Dönmeler (Sabatayistler) Tarihi* (Ankara: Berikan Yayınevi, 2021), 119-120.

¹⁷² Meral, *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*, 32.

¹⁷³ Adıbelli, “İsa'nın ‘Maşiah’a Dönüşümü: Mesih Yahudilikte Mesihlik Fenomeni”, 250.

¹⁷⁴ Sarıkçıoğlu, *Dinlerde Mehdi ve Mesih Tasavvuru*, 21; Mahmut Aydın, “Mesih”, TÜBİTAK Sosyal Bilimler Ansiklopedisi (MATSİS Matbaa Hizmetleri, 2022), 3/69.

¹⁷⁵ Her ne kadar yüksek vergiler gibi konularda özellikle kuzeydeki kabileler tarafından dile getirilen bazı sıkıntılar yaşanmış olsa da Süleyman dönemi genel anlamda refah dönemi olarak kabul edilir. Bkz. Mehmet Katar, *Yahudilikte Hz. Süleyman*, s.311. Türkiye’de Dinler Tarihinin Kurumsallaşması Sürecinde Prof. Dr. Abdurrahman Küçük, ed. Ahmet Hikmet Eroğlu, Ankara, 2016.

¹⁷⁶ M. Hadi Tezokur- Hüseyin Akdemir, “Babil Sürgünü’nün Kudüs’ün Kutsallığına Etkisi”, *Dicle İlahiyat Dergisi* 27/1 (2024), 16-17.

inancın ardından Babil ve Mısır'da geliştiğini, daha sonra İran'a oradan da Hindistan'a ve Çin'e kadar yayıldığını ileri sürer. Bu yaklaşıma göre İsrailoğulları, Mısır'da geçirdikleri dört yüzyıl boyunca bu mezkûr inançtan etkilenmişlerdir.¹⁷⁷

İkinci bir yaklaşım, Mesih inancının dış etkenlerle değil, her dinin kendi tarihsel, sosyolojik ve psikolojik dinamikleri doğrultusunda içsel bir süreçte ortaya çıktığını savunur. Yani bir dine ait Mesih inancı bir diğer dindeki Mesih inancına etki etmemiştir.¹⁷⁸

Üçüncü görüş ise Kurtarıcı inancının insan fitratına yerleştirilmiş evrensel bir hakikat olduğunu öne sürer. Buna göre Mesih inancı, kutsal metinler veya ilahi özellik atfedilen kişiler aracılığıyla toplumlara aktarılmıştır.¹⁷⁹ Ayrıca Mesih inancının Sümerlerden Babil'e, oradan da İran'a geçtiği; Zerdüştlük yoluyla Babil sürgünü yıllarında İsrailoğullarına tesir ettiği yönünde bir başka görüş daha mevcuttur.¹⁸⁰

Bu çerçevede Yahudilikteki Mesih inancının üç temel kaynağı olduğu söylenebilir:

(1) İsrailoğullarının kutsal metinlerde Tanrı tarafından seçilmiş bir kavim olarak nitelendirilmeleri; ancak tarihlerine bakıldığında sık sık göçler ve istilalarla karşı karşıya kalmaları, eski Davud dönemi benzeri güçlü ve huzurlu günlere dönme arzusunu beslemiş ve Mesih beklentisini güçlendirmiştir.

(2) MÖ 587-538 tarihleri arasındaki Babil sürgününün ardından Pers Kral'ı Koreş'in İsrailoğullarına vatanlarına dönme izni vermesi, onları yaklaşık iki yüzyıl boyunca Pers hakimiyetinde İran kültürüyle temas halinde bırakmıştır. Bu süreçte, Zerdüştlükteki Şaoşyant (kurtarıcı) inancının Yahudi teolojisini etkilediği düşünülmektedir.¹⁸¹

(3) Kutsal metinlerde çeşitli peygamberler aracılığıyla gelecekte gelecek bir kişiden söz edilmesi Mesih beklentisini güçlendirmiştir. Nitekim Tanrı'nın Musa'ya "Senin gibi bir peygamberi aralarından çıkaracağım ve sözlerimi onun ağzına koyacağım ve ona

¹⁷⁷ Ömer Faruk Harman, "Beklenen Kurtarıcı İnancının İslam Öncesi Dini Arka Planı", *İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları* 16/5 (Şubat 2017), 55-56.

¹⁷⁸ Sarıkçıoğlu, *Dinlerde Mehdi ve Mesih Tasavvuru*, 25.

¹⁷⁹ Mahmut Çınar, *Tarihte ve Günümüzde Mehdilik* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2022), 37.

¹⁸⁰ Küçük, *Dönmeler (Sabatayistler) Tarihi*, 107.

¹⁸¹ Küçük, *Dönmeler (Sabatayistler) Tarihi*, 107.

emredeceğim her şeyi onlara söyleyecek.”¹⁸² şeklinde bir müjde verdiği kutsal metinlerde belirtilmektedir.¹⁸³

Tüm bu değerlendirmeler ışığında, Babil sürgünü döneminde başlangıçta “Mesih” kavramının hükümdarlar için kullanıldığı görülmektedir. Zamanla bu kavramın “kurtarıcı kral Mesih” anlamına evrildiği söylenebilir. Sürgünün toplumsal ve psikolojik etkileri ve Zerdüştlük düşüncesinin bu dönüşümde rol oynadığı anlaşılmaktadır.¹⁸⁴

2.1.3. Babil Sürgünü Sonrası Mesih İnancı

Babil İmparatorluğu’nun Persler tarafından yıkılmasının ardından, Pers Kralı Koreş (Keyhüsrev/Cyrus), MÖ 538’de İsrailoğullarının Kudüs’e dönmesine ve Süleyman Mabedinin yerine yeni bir mabet inşa edilmesine izin vermiştir.¹⁸⁵ Koreş’in bu ilimli politikası çerçevesinde Yahudiler hem dini uygulamalarını serbestçe sürdürmüşler hem de İkinci Mabedin inşasına girişmişlerdir. Bu süreçte İkinci Mabet yaklaşık MÖ 516-515 yıllarında tamamlanmıştır.¹⁸⁶

İkinci Mabet Dönemi, Peygamberlik geleneğinin nispeten geri planda kaldığı; buna karşılık din adamlarının ve toplumsal önderlerin ön plana çıktığı bir dönemdir. Zerubbavel, Nehemya ve Ezra bu süreçte öne çıkan şahsiyetlerdir.¹⁸⁷ Özellikle Zerubbavel, siyasi bir lider olmanın yanı sıra İkinci Mabedin inşasında etkin rol üstlenmiştir. Ezra ve Nehemya ise hem idari hem de dini alanlarda önemli faaliyetlerde bulunmuş, Ezra halkın dini eğitiminden sorumlu olurken, Nehemya onun uygulamalarını destekleyen siyasi iradeyi temsil etmiştir.¹⁸⁸ Harun soyuna mensup bir kohen olan Ezra’nın, sürgün döneminde büyük ölçüde kaybolan Tora’nın yeniden yazımı ve uygulanması sürecinde belirleyici rol oynadığı kabul edilir.¹⁸⁹ Bu yönüyle Ezra, sürgün sonrası Yahudiliğin yeniden sistemleşmesinde merkezi bir işlev görmüştür.¹⁹⁰

¹⁸² Tesniye, 18:18.

¹⁸³ Harman, “Beklenen Kurtarıcı İnancının İslam Öncesi Dini Arka Planı”, 50-51.

¹⁸⁴ İlknur Daşbadem, *Geçmişten Günümüze Yahudi Mezheplerinin Mesih Anlayışı ve Mesih Hareketler* (Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 8-10.

¹⁸⁵ Ali Osman Kurt, “Yahudi Kaynaklarında Kral Tipolojileri: Nebukadnezar ve Koreş Örneği”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (2006), 435-436.

¹⁸⁶ Meral, *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*, 33.

¹⁸⁷ Ali Osman Kurt, “İkinci Mabet Dönemi Yahudiliğine Genel Bir Bakış”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (2006), 454-455.

¹⁸⁸ Meral, *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*, 33-34.

¹⁸⁹ Baki Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2018), 114-115.

¹⁹⁰ Meral, *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*, 33-34.

Her ne kadar Koreş'in izni Yahudileri esaretten kurtarmış olsa da bu durum siyasal anlamda tam bağımsızlığa karşılık gelmemiştir. Pers yönetimi altında yaşayan Yahudiler dini hayatlarını sürdürebilseler de siyasal bağımsızlık elde edememişlerdir. Hatta İkinci Mabedin inşasına yönelik izin bir süreliğine askıya alınmış,¹⁹¹ böylece özgürlük ortamının sınırlılığı bir kez daha görülmüştür. Bu koşullar, Mesih'in kuracağı adil ve bağımsız bir krallık fikrinin canlı tutulmasında etkili olmuştur.

MÖ 332'de Büyük İskender'in doğu seferiyle Pers egemenliğinin sona ermesi, Yahudilerin yaklaşık iki yüzyıl süren görece istikrarlı döneminin bitişi anlamına gelmiştir. Bu tarihten sonra Yahudiler, Helenistik kültürün etkisi altına girmişlerdir. İskender'in ölümünden sonra kurulan hanedanlıklardan Ptolemaioslar ve Selevkoslar, Yahudi topraklarını kontrol altında tutmuştur. Özellikle Selevkoslar yönetimi, ilk aşamada göreceli bir hoşgörü sergilemişlerse de MÖ 175'de IV. Antiochus Epiphanes'in iktidarıyla birlikte baskıcı uygulamalar ağırlaşmıştır. Helen kültürünü hâkim kılma amacıyla Yahudi ibadetleri yasaklanmış,¹⁹² Mabet Zeus adına bir tapınağa dönüştürülmüş,¹⁹³ dini metinlerin bulundurulması dahi suç haline getirilmiştir.

Bu baskılara karşı MÖ 165'te Makkabi önderliğinde bir isyan başlatılmış ve Haşmonai (Makkabi) Devleti kurulmuştur; ancak devlet M.Ö. 63'te Roma generali Pompei tarafından yıkılmıştır.¹⁹⁴ Böylece Yahudiler Roma hakimiyeti altına girmişlerdir. Helenistik ve ardından Roma dönemlerinde art arda yaşanan siyasal, sosyal ve dini baskılar, kurtarıcı Mesih düşüncesinin eskatolojik bir nitelik kazanmasına yol açmıştır. Artık eskatolojik Mesih beklentisi yeni bir ümide dönüşmüştür. Özellikle *Daniel Kitabı*'nda bu eskatolojik beklentinin izleri görülmektedir.¹⁹⁵

Roma egemenliği altındaki baskılar, MS 66-70 yılları arasında Yahudi direniş hareketlerinden Zelotların isyanıyla sonuçlanmıştır. Bu isyanı bastırmak için bölgeye gönderilen Titus, MS 70'te Kudüs'ü yağmalamış ve İkinci Mabedi yıkarak Yahudilerde derin bir travmaya yol açmıştır. Yahudi geleneğinde bu tarih ulusal yas günü olarak anılmıştır.¹⁹⁶ Mabedin yıkılması, Yahudiler için merkezi ibadet mekânın kaybedilmesi

¹⁹¹ Ezra, 4;1,3,7,13,19,23,24; Mert, *Kutsal Bir Mekân Olarak Kudüs*, 115.

¹⁹² Aydın, *Dinler Tarihi*, 342-343.

¹⁹³ Mert, *Kutsal Bir Mekân Olarak Kudüs*, 119-120.

¹⁹⁴ Çapa, *Yahudilikte Mesih İnancı; Hristiyan ve İslâm Kültürüne Etkisi*, 52-53.

¹⁹⁵ Adıbelli, "İsa'nın 'Maşiah'a Dönüşümü: Mesih Yahudilikte Mesihlik Fenomeni", 249-250.

¹⁹⁶ Mert, *Kutsal Bir Mekân Olarak Kudüs*, 124-125; Meral, *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*, 42.

olup bu durum Yahudi kimliğinde köklü bir dönüşümü başlatmıştır. Rabbi Yohanan Ben Zokay gibi din adamları metne dayalı bir din anlayışı geliştirmişlerdir.¹⁹⁷

Bu yıkımın ardından Roma yönetimi bölge üzerindeki hakimiyetini sertleştirerek Yahudi varlığını daha da zayıflatmıştır. MS 130'da bölgeyi ziyaret eden İmparator Hadrian, yıkılmış Mabedin bulunduğu alanda kendi adına bir Roma kolonisi kurmak istemiş, şehrin adını aile ismine atfen "İlya (Aelia Capitolina)" olarak değiştirmiştir. Yahudilere yönelik artan kısıtlamalar doğrultusunda Kudüs'te ibadetler yasaklanmış ve Yahudi kimliğini hedef alan politikalar uygulanmıştır. Bu baskılar sonucunda MS 132-135 yıllarında Şimon Bar Kohba önderliğinde Roma'ya karşı yeni bir ayaklanma başlamıştır. Bar Kohba'nın savaşlardaki başarıları, dönemin önemli din alimi Rabbi Akiva tarafından Mesih olarak nitelendirilmesine yol açmış; ancak isyanın başarısızlıkla sonuçlanması Yahudi toplumu açısından yeni bir kırılmaya sebep olmuştur.¹⁹⁸ Her ne kadar Bar Kohba isyanı Filistin Yahudiliğine ağır bir darbe vurmuş olsa da temelde güçlü bir Mesihi beklentiye dayanmakta ve hatta sonuçları itibarıyla bu beklentiye daha da pekiştirmiş görünmektedir.¹⁹⁹

Bar Kohba isyanının başarısızlığının ardından Yahudi düşüncesinde Mesihlik anlayışı yeniden şekillenmiş ve iki aşamalı bir Mesih tasavvuru ortaya çıkmıştır. Buna göre, nihai kurtarıcı Davud soyundan gelecek Mesih'ten önce, Yusuf soyundan savaşçı bir Mesih geleceği inancı yayılmıştır. Muhtemelen Hristiyanlığın Mesih beklentisinin bir karşılığı olarak ortaya çıkan²⁰⁰ bu görüşe göre, Yusuf soyundan gelecek Mesih İsrailoğullarını bir araya toplayacak, Kudüs'ü düşmanlardan geri alacak, Mabette ibadetin yeniden ihdasını sağlayacak ve nihai Davudî Mesih'e destek olacaktır. Başka bir yorumda ise bu savaşçı Mesih'in Kudüs'te şehit olacağı kabul edilmektedir.²⁰¹ Böylece Bar Kohba deneyimi, Yahudi toplumunda Mesih inancının seyrine yeni boyutlar kazandırmıştır.

Bu dönemde Yahudi toplumunda gelişen Mesihlik algısı aynı zamanda Hristiyanlıkla ilişkili tartışmaları da derinleştirmiştir. Roma döneminde yalnızca Yahudiler değil, Hristiyanlar da baskı görmüştür. Bununla birlikte, Hristiyanlık içinde

¹⁹⁷ Batuk- Mert, "Çatışan Kutsalların Ortasındaki Şehir: Kudüs", 125.

¹⁹⁸ Meral, *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*, 43-44; Mert, *Kutsal Bir Mekân Olarak Kudüs*, 126.

¹⁹⁹ Adıbelli, "İsa'nın 'Maşiah'a Dönüşümü: Mesihi Yahudilikte Mesihlik Fenomeni", 250.

²⁰⁰ Aydın, *Yahudilik*, 27.

²⁰¹ Adıbelli, "İsa'nın 'Maşiah'a Dönüşümü: Mesihi Yahudilikte Mesihlik Fenomeni", 250.

İsa'nın Mesihliği tartışması,²⁰² Yahudi toplumu ile Hristiyanlar arasında ciddi teolojik ayrışmalara sebep olmuştur. Hristiyanlar İsa'nın, Davud soyundan gelmesi, Beytlehem'de doğması ve Kudüs'e sığa üzerinde girmesi gibi verilerle Mesih olduğunu savunurken;²⁰³ Yahudiler, Mesih'in Kudüs'te Mabedi inşa edip tüm Yahudileri bir araya getireceği ve Tanrı'nın Krallığını tesis edeceği inancıyla İsa'nın Mesihliğini reddetmiştir.²⁰⁴ Hristiyanlığın MS 381'de Roma'nın resmi dini haline gelmesiyle tartışma siyasi bir boyut kazanmış ve Yahudilere yönelik baskılar artmıştır.²⁰⁵

Bu baskılar ve kırılmalar sırasında Yahudi düşünce dünyasının coğrafi merkezi de değişmeye başlamıştır. Miladi üçüncü yüzyılda Filistin'deki ilmi faaliyetlerin zayıflamasıyla çalışmalar siyasi çekişmelerden uzak olan Babil'e (Bağdat) kaymış ve burada Yahudi ilmi canlılığını korumuştur. Bu dönemde Mişna tefsirleri etrafında gelişen çalışmalar sonucunda Babil ve Kudüs Talmudları ortaya çıkmıştır. Babil Talmudu daha geniş kabul görerek Yahudi dini otoritesinin temel referanslarından biri olmuştur.²⁰⁶

Babil merkezli bu ilmi canlılık, zamanla Yahudi teolojisinin yeniden yorumlanmasına zemin hazırlamış; özellikle Saadia Gaon ile birlikte yeni açılımlar ortaya çıkmıştır. Yahudi alimlerinden Saadia Gaon Mısır'da doğmuş ve ilmi çalışmalarını Bağdat'ta devam ettirmiştir. (Yaklaşık 882-942) Gaon, oluşturduğu sekiz iman esasının içine Mesih inancını dahil ederek Yahudi toplumunun umut duygusunu diri tutmayı hedeflemiştir. Mesih inancının reddinin imanî noktada ciddi eksiklik oluşturacağını belirtmiştir. Umutsuz durumdaki Yahudilere yaşadıkları her şeyin Yahve'ye karşı işledikleri hatalardan kaynaklandığını, bu hataları düzeltirlerse Tanrı'nın Davud soyundan bir Mesih'i kendilerine gönderileceğini belirtmiştir. Mesih, diasporadaki tüm Yahudileri toplayarak bir araya getirecektir. Yahve seçtiği bu kavme Mesih'i göndererek adil olacak ve bu zamana kadar yanlışları yüzünden kendilerine çektiirdiği cezaları sonlandıracak ve hak ettikleri o güzel, güçlü ve huzurlu yıllara kendilerini yeniden ulaştıracaktır.²⁰⁷

²⁰² Meral, *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*, 44-45.

²⁰³ Arif Gören, *Erken Dönem Hristiyanlıkta Mesih İsa'nın İkinci Gelişi (Parousia) Beklentisi* (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023), 23.

²⁰⁴ Adıbelli, "İsa'nın 'Maşiah'a Dönüşümü: Mesihi Yahudilikte Mesihlik Fenomeni", 254.

²⁰⁵ Meral, *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*, 44-45.

²⁰⁶ Adam, "Yahudilik", 77.

²⁰⁷ Daşbadem, *Geçmişten Günümüze Yahudi Mezheplerinin Mesih Anlayışı ve Mesihi Hareketler*, 19-21.

Saadia Gaon, Mesih'in gelişiyle yaşanacak olan kurtuluşa inancın kabulünü gerektiren dört sebebi şöyle izah etmiştir:

Birincisi Tanrı bu kurtuluşu peygamberleri aracılığı ile bildirmiştir. İkincisi Tanrı adildir, doğru olmayan şeyleri yapmaktan uzaktır. Üçüncüsü Tanrı vaadinde durur. Söz ve emirleri daima geçerlidir. Dördüncüsü Tanrı Mısır'dan İsrailoğullarını nasıl kurtardıysa Mesihî dönemle de onları yine kurtaracaktır. Gaon bu şekilde Mesihî dönemdeki kurtuluşun hak olduğunu ve buna inanmanın gereklerini açıkladıktan sonra sürgündeki Yahudi halkına ümitlerini kaybetmeden bu duruma sabretmelerini ve Mesihî şüphe etmeden beklemelerini bunun mutlaka gerçekteşeceğini belirtmiştir. Bu inancın şüphe içermeyip aksine imanı artırdığını da ifade etmiştir.²⁰⁸

Saadia Gaon'nun çalışmaları, Yahudi düşüncesinde felsefi temelli bir inanç sisteminin oluşmasının da önünü açmıştır. Nitekim onun ardından pek çok Yahudi alimi Gaon'un açtığı bu yolu takip etmiş ve benzer çalışmalar yapmıştır. Bu dönemde, hâkim üst uygarlığın İşlam Medeniyeti olması nedeniyle birçok Yahudi alimi Müşlüman alimlerden etkilenmiş; kendi dini düşüncelerini bu etkileşim çerçevesinde yeniden inşa etmeye yönelmiştir. Bu alimler arasında öne çıkan isim şüphesiz Moşe Maimonides'tir (RamBaM; Arap dünyasında Musa b. Meymun). 1135'te Endülüs'ün Kurtuba şehrinde doğan Maimonides, 10. yüzyıl Endülüs Medeniyetinde yetişmiş en büyük Yahudi alimlerinden biri kabul edilir.²⁰⁹

Maimonides, bugün hala İsrailoğullarının günlük dualarında okudukları "On Üç İman Esasını" (şelosh-Esreh İkkarim / 13 Emunot) ilkesini (13 Emunot) sistemleştirmiştir.²¹⁰ Onun bu esasları oluştururken Mesih inancını temel akideler arasına yerleştirmesinin arka planında, her ne kadar açıkça ifade etmese de, Mesih'in belirlenen geliş zamanının üzerinden yüzyıllar geçmesine karşın hala gelmemiş olmasının toplumda şüphe doğurmasını engelleme düşüncesi bulunduğu anlaşılmaktadır.²¹¹ Maimonides, bu on üç esası Yahudi inanç sisteminin aslı unsurları arasına katmış ve bunlar arasındaki on ikinci maddede: "İman ederim ki, Mesih gelecektir, her ne kadar gecikebilirse de ben onun gelişine her gün intizar ederim." İfadesine yer vermiştir. Ona göre bu esaslardan

²⁰⁸ Muhammed Ali Bağır, *Dinler Tarihi ağısından Saadia Gaon'un Hayatı, Eserleri ve Yahudi İnanç Tarihine Etkileri* (Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014), 219-220.

²⁰⁹ Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, 374-379.

²¹⁰ Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, 374-379.

²¹¹ Adam, "Yahudilik", 95.

birini inkâr eden kimse Yahudilikten çıkar ve kafir olur. Maimonides'ten sonra ise bu konuda onun düzeyinde kapsamlı bir çalışma yapılmamıştır.²¹²

Yahudilerin tarihine yeniden bakıldığında, İkinci Mabetlerinin yıkılması, Mabedin ve Kudüs'ün harap edilmesi, Kenan diyarındaki varlıklarının büyük ölçüde yok olması ve diaspora döneminin başlamasıyla Yahudiler, Mabede dayalı dini pratiklerini sürdürme imkanını kaybetmişlerdir. Bu süreç onları yasaya dayalı ibadet anlayışını güçlendirmeye zorlamıştır.²¹³ Artık dayanabilecekleri iki temel unsur Kutsal metinleri ve beklenen Mesih inancı olmuştur.

Bu koşullar içinde tarih boyunca Mesihlik iddiaları ortaya çıkmıştır.132-135 yıllarındaki Şimon Bar Kohba hareketi, beşinci asırda Girit'te Musa adlı bir kişinin Mesihlik iddiası, sekizinci yüzyılda Serene gibi şahsiyetlerin faaliyetleri, Yahudilerin Tanrı'nın krallığını tecrübe etmelerini sağlayamamıştır.²¹⁴ Bu iddialar içinde Yahudilere en çok umut veren ise Sabatay Sevi olmuştur.

1626 yılında İzmir'de dünyaya gelen Sabatay Sevi, dönemin Yahudi toplumu nezdinde dindarlığı ve içe dönük melankolik mizacıyla tanınmaktaydı. 1648 yılında Doğu Avrupa Yahudilere yönelik gerçekleştirilen Hmelnitski katliamları, mevcut ruh halini daha derinleştirmiş ve araştırmacıların genel kanaatine göre Sevi'nin Mesihlik iddiasının şekillenmesinde etkili olmuştur. Bu süreçte, geleneksel olarak telaffuzu yasak kabul edilen Tanrı adı "Yahve"yi açıktan zikretmesi, Yahudi dini otoritesi tarafından tepkiyle karşılanmış; neticede 1651 yılında Hahamlar tarafından İzmir'den uzaklaştırılmıştır.²¹⁵

İzmir'den ayrılışının ardından Sevi, İstanbul, Halep, Kudüs ve Kahire gibi önemli Yahudi merkezlerine seyahat etmiş; bu bölgelerde çevre edinerek düşüncelerini yayma ve taraftar toplama yönünde faaliyet göstermiştir. Kudüs'te, Lurianik Kabala geleneğinin takipçilerinden Gazzeli Natan ile tanışması hareket açısından bir dönüm noktası teşkil eder. Natan, kendisini Mesih'in müjdecisi anlamında Eliyahu (İlyas) kimliğiyle tanıtarak Sabatay Sevi'nin Mesih olduğunu Kudüs Yahudilerine duyurmuştur. Rabbani otoritelerin

²¹² Yaşar Kutluay, *İslam ve Yahudi Mezhepleri* (İstanbul: Anka Yayınları, 2001), 181-182.

²¹³ Mert, *Kutsal Bir Mekân Olarak Kudüs*, 125.

²¹⁴ Çapa, *Yahudilikte Mesih İnancı; Hristiyan ve İslâm Kültürüne Etkisi*, 57.

²¹⁵ Meral, *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*, 53.

muhalafetine rağmen, Mesih beklentisini canlı tutan geniş halk tabakası, söz konusu iddiaları olumlu karşılamış ve hareket kısa sürede yaygın destek bulmuştur.²¹⁶

Sevi 1665 yılında İzmir'e güçlü bir taraftar kitlesiyle geri dönmüştür. Aynı yıl içinde, yaygın rivayetlere göre, İzmir'de bir sinagogda düzenlenen törenle Mesihliğini ilan eden Sevi, Yahudiler literatüründe Mesihanik çağın başlangıcı olarak yorumlanan 1666 yılıyla ilişkilendirilen beklentiler sayesinde, yalnızca Osmanlı Yahudileri arasında değil, Avrupa Yahudi toplulukları nezdinde de geniş yankı uyandırmıştır. Ancak hareketin giderek büyüyen etkisi, Osmanlı yönetimini tedirgin etmiş; bunun üzerine 1666 yılında İstanbul'a gelişinin hemen ardından Köprülü Fazıl Ahmet Paşa tarafından tutuklanmış ve Edirne'de Vani Mehmet Efendi başkanlığındaki bir heyet tarafından yargılanmıştır. Yargılama sürecinde ölüm cezası ile karşı karşıya sevi' İslam'a geçmeyi tercih etmiş ve "Aziz Mehmet" adını almıştır. Söz konusu gelişme taraftarları arasında büyük hayal kırıklığına yol açmıştır.²¹⁷

Buna rağmen bazı müritleri Sevi'nin din değiştirmesini ilahi planın bir parçası olarak yorumlayarak İslam'ı kabul etmiş; fakat Yahudi dini pratiklerini gizli biçimde sürdürmüşlerdir. Bu grup tarihsel literatürde "dönmeler", Selanik'te yoğunlaşmaları nedeniyle ise "Selanik dönmeleri" adıyla anılmıştır. Sabatay Sevi, 1673 yılında sürgün edildiği Ülgün'de (bugünkü Karadağ) ölmüştür.²¹⁸

Sabatay Sevi hareketi, Yahudilik tarihinde İsa sonrası dönemin en geniş kapsamlı ve etkili Mesihi hareketi olarak değerlendirilmektedir. Ancak başarısızlıkla sonuçlanması, Yahudi toplumu üzerinde derin bir travma ve hayal kırıklığı bırakmıştır.²¹⁹ Bu olaydan sonra da ciddi bir Mesihlik iddiası yaşanmamıştır.

Sonuç olarak, kurtarıcı Mesih inancı dinin asıl peygamberi olan Musa dönemine ait kutsal metinlerde başlangıçta yer almaz. "Mesih" sıfatı ilk dönemlerde yalnızca krallar ve din adamları için Tanrı'dan güç alma, onanma anlamında bir nitelik olarak kullanılmıştır. Hem dini hem de siyasi bir görevi ifade eden bu kavram, Yahudilerin maruz kaldığı baskı ve sürgünler neticesinde, farklı toplum ve dinlerle etkileşime girmeleriyle dönüşmüş; zamanla dünyanın sonunda gelecek eskatolojik bir kurtarıcıyı

²¹⁶ Meral, *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*, 54-55.

²¹⁷ Meral, *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*, 55-56.

²¹⁸ Meral, *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*, 56-57.

²¹⁹ Meral, *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*, 57.

anlatır hale gelmiştir.²²⁰ Tarih boyunca birçok Mesihlik iddiası ortaya çıksa da bu şahsiyetlerin beklenen kurtarıcı olmadığı acı tecrübelerle görülmüş, bu durum Yahudi toplumunda derin travmalar bırakmıştır. Buna rağmen Mesih inancı, temel bir akide oluşu ve inanç esasları arasında yer alması sebebiyle yok olmamış; Yahudi hayatında varlığını sürdürmüştür. Özellikle milattan önce Ferisiler, Orta Çağ'da onların temsilcileri olan Rabbaniler ve modern dönemdeki takipçileri olan Ortodokslar arasında kurtarıcı Mesih inancı hiçbir zaman zayıflamamıştır.²²¹

2.2. YAHUDİLİKTE MESİH İNANCININ ÖZELLİKLERİ

Yahudiliğin tarihsel süreci içerisinde şekillenen kurtarıcı Mesih inancı, Yahudi toplumu açısından büyük önem taşımaktadır. Mesih'e atfedilen nitelikler zamanla çeşitlenmiş ve bu figür hem dini hem de kültürel anlamda merkezi bir konuma yerleşmiştir. Bu bağlamda, Mesih'e dair özellikler genel olarak Yahudi kutsal metinleri ve sözlü geleneğe dayanan Rabbanik literatürde ele alınmıştır. Aşağıda bu iki temel kaynaktaki Mesih tasavvuru incelenecektir.

2.2.1. Yahudi Yazılı Kutsal Metinlerinde Mesih'in Özellikleri

Yahudi toplumu tarafından uzun zamandır umutla beklenen Mesih'in vasıfları Tanah'ta çeşitli sembolik ve mecazi anlatımlarla yer almaktadır. Eski Ahit'te Mesih, farklı kitaplarda farklı sıfatlarla anılmıştır. Mezmurlar'da “*Melik*”,²²² mesh edilmiş anlamında “*Mesih*”,²²³ “*Rab*”,²²⁴ ve “*Tanrı'nın oğlu*”,²²⁵ sıfatları öne çıkarken; İşaya bölümünde “*İlah*”,²²⁶ Daniel kitabında ise “*insanoğlu*”,²²⁷ ve yine İşaya'da teselli edici anlamında “*menahem*”,²²⁸ “*sürekli hayr*”²²⁹ gibi farklı isimlendirmeler dikkat çekmektedir. Ancak bunlar arasında en belirgin nitelik, beklenen kurtarıcıdan “*Kral*”²³⁰ diye bahsedilmesidir.²³¹

²²⁰ Ekrem Sarıkçıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi* (İstanbul: Bayrak Yayıncılık, 1983), 203-205.

²²¹ Aydın, *Yahudilik*, 27.

²²² Mezmurlar, 149:1-9.

²²³ Mezmurlar, 145:1-17.

²²⁴ Mezmurlar, 110:1-7.

²²⁵ Mezmurlar, 2:1-2.

²²⁶ İşaya, 49:5, 9:17, 7:14.

²²⁷ Daniel, 7:13-14.

²²⁸ İşaya, 66:13-14.

²²⁹ Daniel, 9:23-24.

²³⁰ Yereya, 23:5-6.

²³¹ Daşbadem, *Geçmişten Günümüze Yahudi Mezheplerinin Mesih Anlayışı ve Mesihi Hareketler*, 11.

Mesih gelişinden önce peygamber Eliyahu'nun ortaya çıkacağına dair inanç, Malaki Kitabı'nın "Rabbin büyük ve korkunç günü gelmeden önce size Peygamber Eliyahu'yu göndereceğim."²³² ifadesine dayandırılmaktadır. Metinde Eliyahu'nun ne kadar önce geleceğine dair kesin bir bilgi yer almasa da geleneksel yorumlar, onun Mesih'i müjdeleyeceğini, kutsayacağını ve başkahinlik görevini üstleneceğini belirtir. Bu yorumlara göre Eliyahu, halkı tövbeye çağırarak Mesih dönemini hazırlayacaktır.²³³

Yahudi kaynakları, Mesih gelmesinden önce dünyanın büyük bir yozlaşma içine gireceğini ifade eder. Bu dönemde ahlaki değerler çöküşe uğrayacak, kötülük yaygınlaşacak ve insanlar günaha yönelecektir. Adalet ortadan kalkacak, yönetimleri zalimler ele geçirecek; zina, fuhuş ve ekonomik adaletsizlikler yaygınlaşacaktır. Topraklar verimsizleşecek, Kudüs düşman saldırılarına uğrayacak, savaşlar artacak ve masumlar ölecektir. Tanrı inancının zayıfladığı bu dönemde çok sayıda sapkın görüş ortaya çıkacaktır. Yahudi literatüründe bu sancılı süreç "Mesih'in doğum sancıları" (hevley Maşiah)" olarak adlandırılmıştır.²³⁴

Kutsal metinlerde Mesih'in soy, doğum ve üstün niteliklerine ilişkin bilgiler de bulunmaktadır. Mesih'in Davud soyundan geleceği, adının "Tanrı bizimle" anlamındaki Immanuel olacağı, Beytlehem'de doğacağı belirtilmiştir. Annesinin bakire olacağına inanılmaktadır.²³⁵ Mesih'in gelişiyile birlikte Yahudilerin kutsal topraklara dönüşü sağlanacak; bu dönüş bizzat Mesih'in öncülüğünde gerçekleşecektir.²³⁶ Mesih, Yahve'nin ruhunu temsil eden bir kral olarak Sion Tepesi'nden bütün uluslara hükmedecektir.²³⁷

Mesih döneminde evrensel bir barış ve adalet hâkim olacak;²³⁸ savaş araçları tarım aletlerine dönüştürülecek²³⁹ ve tüm toplumlar Kudüs'e akın edecektir. Hatta sembolik ifadelerle kurt ile kuzunun birlikte yaşadığı, düşmanların tamamen ortadan kalktığı bir uyum atmosferinden söz edilir. Mesih'e karşı gelenler cezalandırılacak;²⁴⁰ böylece Mesih dönemi, dünya için bir cennet tasavvuruna yaklaşacaktır.

²³² Malaki, 4:5-6.

²³³ Meral, *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*, 127.

²³⁴ Meral, *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*, 127.

²³⁵ İşaya, 7:14, Mika, 5:2.

²³⁶ Aydın, *Yahudilik*, 138.

²³⁷ İşaya, 2:2-4.

²³⁸ İşaya, 2:4, Mika, 4:3-4.

²³⁹ İşaya, 2:2-4.

²⁴⁰ İşaya, 11:6-9.

Mesih'in hükümlanlık süresine ilişkin farklı görüşler mevcuttur. Bazı gelenekler bu dönemin dört yüz yıl ifade etmiştir. Diğer bazılarına göre söz konusu dönem iki bin yıl devam edecek; ardından tüm canlılar ölecek ve yeniden diriliş ile hesap günü başlayacaktır.²⁴¹

Yahudi alimleri, Mesih'in geliş zamanını belirlemek amacıyla çeşitli hesaplamalara girişmiş; hatta Kabalistik yöntemlere başvurmuşlardır. Ancak tarihi beklentiler gerçekleşmediğinde, halkın günahkâr oluşunun Mesih'in gelişini geciktirdiği şeklinde yorumlar yapılmıştır. Mesih'in geliş zamanının hesaplanmasına ilişkin açıklamalar özellikle *Daniel* ve *Yeremya* kitaplarında yoğun biçimde yer almaktadır.²⁴²

2.2.2. Yahudi Yazılı kutsal Metinleri Dışındaki Sözlü Kaynaklarda Mesih'in Özellikleri

Rabbanik kaynaklarda Mesih, Davud soyundan gelen; Yahudilerin tüm düşmanlarını yok ederek İsrailoğullarını kutsal topraklara toplamakla görevli savaşçı, öğretici, kral ve peygamber vasıflı bir şahsiyet olarak tasvir edilir.²⁴³ Bu metinlerde Mesih'in ortaya çıkışından önce onun öncüsü olarak Eliyahu (Elijah) figürü öne çıkar. Rabbanik geleneğe göre Eliyahu, büyük bayram günlerine denk gelmeyecek biçimde, Mesih'ten üç gün önce Filistin dağlarında ortaya çıkacak ve Mesih'in gelişini müjdeleyecektir. Ayrıca başrahip olarak hizmet edecek; Harun'un asası, mesh yağı, kudret helvası ile suyu getirecek; Sanhedrin'i yeniden tesis edecek ve Üçüncü Mabedin inşasına öncülük edecektir.²⁴⁴

Bu dönemde dini otorite zayıflayacak, bilginler azalacak; günahlardan uzak duranlar küçümsenecek ve toplumsal saygı hiyerarşisi bozulacaktır. Sınır bölgelerinde yaşayanlar ağır sıkıntılarla karşı karşıya kalacak ancak kimse onlara yardım etmeyecektir.²⁴⁵ Ayrıca seller, depremler ve yangınlar gibi doğal felaketler artacak Yahudiler sosyal anlamda zayıflayacak ve toplum tarafından önemsenmeyeceklerdir.²⁴⁶

²⁴¹ Eliade Mircea, *Dinsel Düşünceler ve İnançlar Tarihi*, çev. Ali Berkay (İstanbul: Alfa Yayınları, 2024), 1/308.

²⁴² Yeremya, 25:11, 29:10, Daniel, 9:11-12.

²⁴³ Çapa, *Yahudilikte Mesih İnancı; Hristiyan ve İslâm Kültürüne Etkisi*, 23.

²⁴⁴ Sarıkçıoğlu, *Dinlerde Mehdi ve Mesih Tasavvuru*, 105; Meral, *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*, 127.

²⁴⁵ Sarıkçıoğlu, *Dinlerde Mehdi ve Mesih Tasavvuru*, 37.

²⁴⁶ Sarıkçıoğlu, *Din Fenomenolojisi (Dinlerin Mahiyeti ve Tezahür Şekilleri)*, 361.

Midraşlarda Mesih'in gelişinden önce ortaya çıkacağı belirtilen "on alamet"ten de söz edilir. Bu sayının, Mısır'daki on bela ile ilişkilendirilebileceği ve Mesih'in Musa ile paralel bir role sahip olduğuna işaret ettiği düşünülür. Zira Mesih Musa gibi İsrailoğullarını baskıdan kurtaracaktır.²⁴⁷ Rabbi Şim'on bar Yohay'a atfedilen bu alametler özetle şöyledir:

Mesih'in gelişiyile alakalı on alameti şöyledir:

- Gökten üç ateş sütunu inecek,
- Üç kişi ortaya çıkarak ölüleri diriltme, körleri iyileştirme ve sakatları tedavi etme gibi mucizeler gösterecek,
- Gökyüzünde üç yay belirecek,
- Üç gün boyunca kan yağacak,
- Ardından çiy, kanın yol açtığı hastalıkları iyileştirecek,
- Üç gün sürecek bir karanlık yaşanacak ve bu süreçte yalnız İsrailoğulları aydınlıkta kalacak,
- Edom kralı ortaya çıkacak Kudüs'te zulüm edecek,
- Daha sonra Yusuf oğlu Mesih (Nehemya ben Huşiel) görünecek ve Edom kralını öldürecek,
- Armilus b. Satan (Şeytanın oğlu Armilus) adlı bir kişi ortaya çıkarak Yusuf oğlu Mesih Nehemya'yı öldürecek,
- Son olarak Davud soyundan olan ve hapiste bulunan Mesih zuhur edecek ve İsrailoğulları kurtaracaktır.²⁴⁸

Bu dönemde Mesih'in temel görevi Yahve'ye imanı yalnız İsrailoğullarına değil, milletlerine duyurmaktır. Mesih sayesinde insanlar içsel bir dönüşüm yaşayacak; ahit artık yazılı olmaktan ziyade kalplere kazınacaktır. Mesih, Tanrı'ya bağlılığı güçlendirmek üzere otuz yeni kanun getirecek; insanlar ruhani bir derinliğe ulaşacaktır. Kudüs'ün dışındaki halklar her yıl kenti ziyaret edecek, İsrailoğulları günahlardan arınacak ve ilahi ruh tüm insanları kuşatacaktır. Mesih'in en önemli icraatlarından biri de

²⁴⁷ Meral, *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*, 127.

²⁴⁸ Meral, *Yahudi Dini Literatüründe Mesih, Deccal ve Gog-Magog*, 141-145.

Üçüncü Mabedi inşa etmek olacaktır. Mabedin kapıları daima açık bulunacak, yasa eksiksiz şekilde uygulanacaktır.²⁴⁹

Sonuç olarak, sözlü gelenek Mesih'in İsrailoğullarını hem fiziksel hem de ruhsal anlamda kurtaracak bir figür olduğunu ifade eder. Bu geleneksel anlatılar, Mesih'in Yahve'ye bağlılığı tüm dünyaya yayacağını ve barışı hâkim kılacağını vurgular. Böylece Mesih adalet çağını başlatacak merkezi kurtarıcı olarak konumlandırılır.

²⁴⁹ Sarıkçıoğlu, *Dinlerde Mehdi ve Mesih Tasavvuru*, 101-102.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YAHUDİLİKTE MESİH İNANCININ KUDÜS'ÜN ÖNEMİNE ETKİLERİ

3.1. YAHUDİLİKTE MESİH İNANCININ KUDÜS'ÜN ÖNEMİNE SİYASİ AÇIDAN ETKİLERİ

Bu bölümde Mesih inancının Kudüs'ün önemine etkileri siyasi ve dini boyutlarıyla ele alınacaktır.²⁵⁰ Mesih inancı sadece dini bir beklenti olmayıp aynı zamanda güçlü siyasi niteliklerde taşıyan kapsamlı bir kavramdır. Yahudi eskatolojinde Mesih'in zuhuru, yalnızca dini bir kurtuluşu değil, aynı zamanda ilahi düzenin yeniden inşasını ve Tanrısal egemenliğin tesisini ifade eder. Bu beklenti, Yahudilerde hem manevi hem de politik bir umut doğurmuş; Mesih'in gelişi, vadedilmiş topraklara dönüşün ve Kudüs merkezli Tanrı Krallığı'nın kurulmasının işareti olarak kabul edilmiştir.

Dolayısıyla Mesih inancı, yalnız dinin kemale ermesi açısından değil; aynı zamanda tarih boyunca siyasi varlık mücadelesi veren bir halkın kolektif kimliği ve ideolojik duruşu bakımından belirleyici olmuştur.²⁵¹ Bu çerçevede Mesih inancının Kudüs'ün önemine olan siyasi etkileri Tanrısal Krallığın merkezi olması ve evrensel barışın merkezi olması şeklinde başlıca iki başlık altında incelenecektir.

3.1.1. Kudüs'ün Mesih'in Kuracağı Tanrısal Krallığın Merkezi Olması Açısından Etkileri

Davud soyunun krallığının ebediliği kutsal metinlerde pek çok kez vurgulanan önemli bir öğedir. Yahudi geleneğine göre beklenen Apokaliptik Mesih, Davud neslinden gelecek ve Tanrı'nın hükümrانlığını Kudüs'te tesis edecektir. Mesih, Tanrı'nın yeryüzünde temsilcisi sıfatıyla yalnız Yahudilere değil, aynı zamanda tüm milletlere hükmedecek; Tanrı'nın rahmetini iman edenlere ulaştıracak, zulmeden yöneticilerin hükümrانlıklarına ise son verecektir.²⁵²

²⁵⁰ Burada bahse konu olan siyaset kavramı, Teopolitiğin konusu olan dini ideolojilerin toplumsal ve siyasi yapılar üzerindeki etkilerini dikkate alarak, din ve siyasetin birbirinden ayırtırlamadığı örgütsel yapıyı kastetmektedir. Nitekim modern dönem öncesi siyasi yapı, dinden bağımsız düşünülemez. Dini-politik bir yapı anlayışı doğrultusunda kral, Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisidir. Tanrısal erk ile egemen arasında kopmaz bir bağ mevcuttur. Bkz. Aliye Çınar, Politik Teoloji, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2006, 15/2, s.15-18, Mezmurlar, 2:7.

²⁵¹ Murat Şengöz, "Teopolitik ve Eskatolojik İnançların Modern Siyaset ve Uluslararası Güvenlik Üzerindeki Rolü", *Habitus* 6 (Mart 2025), 163-164.

²⁵² Sarıkçıoğlu, *Din Fenomenolojisi (Dinlerin Mahiyeti ve Tezahür Şekilleri)*, 400; Küçük, *Dönmeler (Sabatayistler) Tarihi*, 119.

“Çünkü bize bir çocuk doğdu, bize bir oğul verildi ve reislik onun omuzu üzerinde olacak ve onun adı: Acip (hayret verici) Öğütücü, Kadir Tanrı, Ebediyet Babası, Selamet Reisi çağırılacaktır. Onu, Davud’un tahtı üzerinde ve ülkesi üzerinde, şimdiden ebede kadar hakla ve doğrulukla pekiştirmek ve desteklemek için, reisliğinin ve selametinin artmasında son olmayacaktır. Ordular Rabbinin gayreti bunu sağlayacak”.²⁵³

“Taht inayetle pekiştirilecek, onun üzerinde Davud çadırında öyle bir hâkim, hakikatle oturacak ki”.²⁵⁴

“İşte, Davud’a salih bir kök sürgünü (dal) çıkaracağım günler geliyor, diyor Rab ve kral gibi krallık edecek ve akıllı davranacak.....O’nun ismi Yahve Sidkenudur”.²⁵⁵

Bu metinlerde Mesih’in Davud tahtında hüküm süreceği ve yönetimi adalet, doğruluk ve barış üzerine bina edeceği belirtilir.

Bu bağlamda, Mesih’in Davud soyundan olması Yahudi geleneğinde asli bir şart olarak görülmüş; Talmud ve diğer klasik kaynaklarda Mesih’i “Ben David” (Davud’un oğlu) sıfatıyla tanımlamıştır.²⁵⁶ Bunun yanında, Yahudi literatürü zamanla Mesih’in kraliyet meşruiyetine dair bazı sembolik unsurların varlığını zorunlu kılmıştır. Adem’in elbisesi, İbrahim’in eşiği, Musa’nın asası gibi kutsal nesnelerin Mesih’e geçeceğine dair inançların yazılı geleneğe dahil olduğu görülür.²⁵⁷ “Maase Daniel” adlı Midraştaki anlatıya²⁵⁸ göre Efrayimoğullarından bir şerli adam Mesih olduğunu iddia ederek ortaya çıkacaktır. İsrailoğulları ondan Mesihliğine delil olarak üç mucize göstermesini isteyecektir. Ona bir asa verecekler ve Musa gibi onu yılanı çevirmesini isteyeceklerdir. Yine ondan kuru bir ağacı Harun’un asası gibi tomurcuklandırmasını isteyeceklerdir.²⁵⁹ Son olarak Tanrı’nın isteği ile kendilerine gösterilmek için Harun tarafından saklanan man testisini²⁶⁰ getirmesini isteyeceklerdir. Bu metin, Mesih’in krallığının doğrulanması için ilahi işaretlerin gerekliliği düşüncesini yansıtır.²⁶¹

Yasin Meral’in aktardığına göre, Orta çağ Yahudi düşüncesinin en önemli isimlerinden İbn Meymun (Maimonides), Mesih’in ani bir şekilde, öncelikle İsrail topraklarında ortaya çıkacağını belirtir. Tüm Yahudileri toplayarak krallığının merkezi

²⁵³ İşaya, 9:6-7.

²⁵⁴ İşaya, 16:5.

²⁵⁵ Yeremya, 23:5-6.

²⁵⁶ Meral, *Yahudilerin Ahir Zamanı -Yahudilikte Gog-Magog, Deccal ve Mesih-*, 204.

²⁵⁷ Meral, *Yahudilerin Ahir Zamanı -Yahudilikte Gog-Magog, Deccal ve Mesih-*, 222-228.

²⁵⁸ Meral, *Yahudilerin Ahir Zamanı -Yahudilikte Gog-Magog, Deccal ve Mesih-*, 228-229.

²⁵⁹ Sayılar, 17:8.

²⁶⁰ Çıkış, 16:32-35.

²⁶¹ Meral, *Yahudilerin Ahir Zamanı -Yahudilikte Gog-Magog, Deccal ve Mesih-*, 228-229.

olan Kudüs'e getireceğini ifade eder.²⁶² Ayrıca Asurlular tarafından yıkılan İsrail Krallığında yaşayan "on kayıp kabile" de Mesih'in döneminde yurtlarına dönecek ve diğer iki kabileyle birleşeceklerdir.²⁶³ Yine Yahudi alim Abarbanel, Mesih'in tüm milletleri yönetimi altında toplayacağını, karşı çıkanların ise yok edileceğini ifade eder.²⁶⁴

Rabbani kaynaklar incelendiğinde, Mesih Krallığının, İsrailoğullarının asırlarca süren zilletinin telafi edildiği; güvenlik, mutluluk ve refahın yeniden tesis edildiği ideal bir dönem olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Bu anlatıya göre, Kudüs merkezli kurulacak bu krallık dünyaya hâkim olacak²⁶⁵ ve Yahudiler diğer uluslar karşısında efendi konumuna geleceklerdir. Hatta Tanrı'nın İsrailoğullarını seçkin bir millet kıldığını fark eden ulusların onlara katılmak isteyecekleri; fakat kabul edilmeyecekleri ifade edilir.²⁶⁶

Sonuç olarak Mesih, Krallığını Kudüs'te kurarak on iki İsrail kabilesini bir araya getirecek; Yahudilerin tarih boyunca uğradıkları küçük düşürülmüşlük duygusunu ortadan kaldırarak onurlarını yüceltecektir. Böylece Kudüs, bu ideal krallığın sembolik ve fiili merkezi haline gelecektir. Davud'un şehri olan Sion, Mesih'in hükümrانlığının başladığı yer olarak kutsal değerini pekiştirecektir.

3.1.2. Kudüs'ün Mesih'in Oluşturacağı Evrensel Barışın Merkezi Olması Açısından Etkileri

Yahudi eskatolojisinde Mesih'in egemenliği altında Kudüs'ün olağanüstü bir barış ve adalet ortamına kavuşacağına inanılır. Mesih, tüm Yahudileri geçmişte yaşanan sıkıntılardan kurtaracak, onlara huzur ve esenlik dolu bir gelecek sunacak ideal kral olarak tasvir edilmiştir. Bu bağlamda Mesihi dönem, barış ve mutluluğun hüküm sürdüğü bir çağın başlangıcını ifade eder.²⁶⁷ Diasporada yaşayan Yahudiler Mesih tarafından Kudüs'te bir araya getirilecek; buradan başlayacak esenlik dönemi yalnızca Yahuda'yı değil, tüm milletleri kapsayan evrensel bir yapı haline dönüşecektir. Böylece Mesih hükmü altındaki tüm topluluklara sulh ve refah sağlayacak; savaş, fakirlik, zulüm,

²⁶² Meral, *Yahudilerin Ahir Zamanı -Yahudilikte Gog-Magog, Deccal ve Mesih-*, 215.

²⁶³ Meral, *Yahudilerin Ahir Zamanı -Yahudilikte Gog-Magog, Deccal ve Mesih-*, 257.

²⁶⁴ Meral, *Yahudilerin Ahir Zamanı -Yahudilikte Gog-Magog, Deccal ve Mesih-*, 233.

²⁶⁵ Meral, *Yahudilerin Ahir Zamanı -Yahudilikte Gog-Magog, Deccal ve Mesih-*, 249.

²⁶⁶ Meral, *Yahudilerin Ahir Zamanı -Yahudilikte Gog-Magog, Deccal ve Mesih-*, 253.

²⁶⁷ Gürkan, *Yahudilik*, 217.

hastalık, doğal felaketler insanların hayatından uzaklaşacaktır.²⁶⁸ Kutsal metinlerde bu barış dönemine vurgu yapan birçok pasaj bulunmaktadır.

*“Ve o gün vaki olacak ki... kavminin bakiyesini kurtarmak için Rab yine ikinci kere elini uzatacak ve milletler için bir bayrak kaldıracak, İsrail’in sürgünlerini toplayacak ve arzın dört köşesinden Yahuda’nın dağılmış adamlarını bir araya getirecek”.*²⁶⁹

*“Ve son günlerde vaki olacak ki, dağların başında Rab evinin dağı pekiştirilecek, tepelerden yukarı yükselecek ve bütün milletler ona akacaklar. Ve çok kavimler gidecekler ve diyecekler: Gelin ve Rabbin dağına, Yakub’un Tanrısının evine çıkalım; o kendi yollarını bize öğretecek, onun yollarından yürüyeceğiz. Çünkü şeriat Sion’dan ve Rabbin sözü Yeruslayim’den çıkacak. Ve milletler arasında hükmedecek, çok kavimler hakkında karar verecek; kılıçlarını sapan demirleri, mızraklarını bağcı bıçakları yapacaklar; millet millete karşı kılıç kaldırmayacak ve artık cengi öğrenmeyecekler.”*²⁷⁰

Bu metinlerden anlıyoruz ki bu dönemde sürgün son bulacak, Kudüs (Sion) Mesih çağında barışın ve ilahi öğretinin, esenliğin merkezi olacaktır. Diasporadaki tüm Yahudiler Mesih tarafından Kudüs’te toplanacaktır. Ayrıca tüm ulusların savaşı bırakacağı evrensel bir barış dönemi yaşanacaktır.

*“Rab şöyle diyor: Sion’a döneceğim, Yeruslayim’e oturacağım; Yeruslayim’e ‘Hakikat Şehri’, ordular (kudretli) Rabbinin dağına da ‘Mukaddes Dağ’ denilecek. Orduların Rabbi şöyle diyor: Değnekleri ellerinde, kocamış erkeklerle kadınlar yine Yeruslayim meydanlarında oturacaklar. Şehir meydanlarında oynayan erkek ve kız çocuklarla onun meydanları dolacak”.*²⁷¹

*“Rabbin kurtardıkları dönecekler ve terennümle Sion’a varacaklar; başları üzerinde ebedi sevinç olacak, meserrete erecekler ve kederle inilti kaçıp gidecek”.*²⁷²

Bu metinler, Mesih çağındaki Kudüs tasviri, şehirdeki sosyal huzur ve maddi refahı ortaya koymaktadır. Yaşamın her alanında barışın, adaletin hâkim olduğu Kudüs sokaklarında, yaşlıların, çocukların güven ve esenlik içinde yaşadığı egemen yapının tasvirini görüyoruz. Mutluluk tasvirlerini içeren kutsal metinlerde sadece insanların değil doğanın da olağanüstü bir hal alacağına, bu barış ikliminin kâinata da yansıtacağına dair anlatımlar mevcuttur.

“Ve kurt kuzu ile beraber oturacak, kaplan oğlakla beraber yatacak, buzağı genç aslan ve besili sığır bir arada olacak; onları küçük bir çocuk güdecek. İnekle ayı otlayacak; onların yavruları birlikte yatacak, aslan sığır gibi saman yiyecek. Emzikteki çocuk, kara yılanın deliği üzerinde oynayacak ve süttten kesilmiş çocuk

²⁶⁸ Sarıkçıoğlu, *Din Fenomenolojisi (Dinlerin Mahiyeti ve Tezahür Şekilleri)*, 403.

²⁶⁹ İşaya, 11:11-12.

²⁷⁰ İşaya, 2:2-4.

²⁷¹ Zekeriya, 8:3-5.

²⁷² İşaya, 35:10.

elini engerek kovuğu üzerine koyacak. Kimse mukaddes Sion dağında zarar vermeyecek, helak etmeyecek".²⁷³

Söz konusu metinlerdeki bu tasvirlerin gerçekliğı konusunda Yahudi düşünürleri arasında farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. İbn Meymun bu ifadeleri mecazi anlamda yorumlayarak, asıl vurgunun toplumsal düzen ve huzura yönelik olduğunu belirtir. Buna karşın Nahmanides gibi bazı düşünürlerde bu anlatıları lafzi olarak değerlendirmekte ve Mesih döneminde vahşi hayvanların gerçekten evcilleştirileceğini ileri sürmektedir. Hatta bazı kaynaklarda, Mesih döneminde domuzun koşer kabul edileceğine dair uç yorumlara dahi rastlanmaktadır.²⁷⁴ Hayvanların bu birbirleriyle barış hayatı aslında Adem'in cennette yaşadığı dönemde var olan bir durumdu. Dünyayı barış cennetine çevirecek olan Mesih de işte böyle Adem'in cennet dönemini yeniden dünyaya getirecektir.²⁷⁵

Barışın hâkim olacağı Mesih döneminin bir diğer özelliğı de tüm hastalıkların ve engellilik hallerinin ortadan kalkmasıdır.²⁷⁶ İşıya kitabında yer alan bir pasajda körlerin gözlerinin açılacağı, sağırın işiteceğı, topalların geyik gibi sıçrayacağı ve dilsizlerin konuşacağı ifade edilir.²⁷⁷ Böylece bu dönemde hiçbir hastalık ve engellilik durumu yaşanmayacaktır.

Sonuç olarak, Apokaliptik Mesih'in Tanrı'nın inayeti ile Kudüs'te kuracağı krallık, Yahudiler için tarihte benzeri görülmemiş bir barış ve adalet düzeni vaat etmektedir. Bu düzen; yalnızca Yahudi halkını değil tüm milletleri kapsayan, hatta doğanın dahi dönüşümüne etki eden evrensel bir barış dönemi olarak sunulmaktadır. Vahşi hayvanların evcilleştirilmesi ve hastalıkların ortadan kalkması gibi olağanüstü unsurlar, bu barış çağının harikulade boyutlarını gözler önüne serer. Kutsal metinlerde tasvir edilen bu ideal toplum düzeni Mesih'in Kudüs'te ilan edeceği Tanrısal Krallıkla gerçekleşecek; böylece Kudüs, evrensel barışın kaynağı ve Tanrı egemenliğinin merkezi olarak Yahudi geleneğinde benzersiz bir konum kazanacaktır.

²⁷³ İşıya, 11:6-9.

²⁷⁴ Meral, *Yahudilerin Ahir Zamanı -Yahudilikte Gog-Magog, Deccal ve Mesih-*, 251.

²⁷⁵ Sarıkçıoğlu, *Din Fenomenolojisi (Dinlerin Mahiyeti ve Tezahür Şekilleri)*, 376.

²⁷⁶ Meral, *Yahudilerin Ahir Zamanı -Yahudilikte Gog-Magog, Deccal ve Mesih-*, 251.

²⁷⁷ İşıya, 35:5-6.

3.2. YAHUDİLİKTE MESİH İNANCININ KUDÜS'ÜN ÖNEMİNE DİNİ AÇIDAN ETKİLERİ

Yahudi eskatolojisinde Mesih'in gelişi, yalnızca Tanrı'ya imanın tüm milletler arasında yayılacağı bir çağın habercisi değil; aynı zamanda bu evrensel dönüşümün Kudüs merkezli kurumsal bir yapıya kavuşacağı dönem olarak kabul edilir. Mesih'in Kudüs'te yeniden kuracağı krallık, tek Tanrı inancının tüm insanlığa öğretileceği bir merkez işlevi görürken, inşa edeceği Üçüncü Mabet de bu manevi dönüşümün sembolik ve pratik odağını oluşturacaktır. Böylece Kudüs hem iman çağrısının yapıldığı hem de ilahi düzenin yeniden inşa edilerek ritüel ve hukuki ekseninde vücut bulduğu kutsal şehir kimliğini pekiştirir.

3.2.1. Kudüs'ün Mesih'in Tanrı'ya İman Konusunda Yapacağı Evrensel Çağrının Merkezi Olması Açısından Etkileri

Yahudilikteki Mesih inancına göre bu dönemde gerçekleşecek önemli hususlardan biri, Tanrı hakkında bilginin çoğalması ve Tanrı'ya duyulan saygının en üst düzeye ulaşmasıdır. Bu dönemle birlikte Tanrı'nın varlığına ve mutlak kudretine dair idrak yalnızca Yahudiler arasında değil, aynı zamanda tüm dünya milletleri tarafından kabul görmüş olacaktır. Böylelikle bütün milletlerin tek Tanrı inancına yönelmesiyle²⁷⁸ Tanrı'ya iman evrensel bir boyut kazanacaktır.

Kutsal metinlerde Tanrı'nın evrensel egemenliğinin tüm dünyada tanınacağına işaret eden çeşitli pasajlar yer almaktadır. İşıya kitabında bu durum “Dünya da Rabbin bilgisiyle öyle dolu olacak”²⁷⁹ ifadesiyle aktarılırken; Zekeriya kitabında ise “Bütün dünya üzerinde Rab kral olacak, o gün Rab bir, ismi de bir olacak”²⁸⁰ sözleriyle belirtilmiştir.

Mesih'in zuhuruyla birlikte Tanrı'nın inayeti, insanların kalplerinde derin bir Tanrı sevgisinin oluşmasına vesile olacaktır. Kalpleri arınmış insanlar Tanrı hakkında daha fazla bilgi edinecek ve tüm milletler Tanrı'yı tanıyacaktır.²⁸¹ Tsefanya kitabında bu dönüşüm “O zaman halkların dudaklarını arındıracağım ki hepsi Rabbe yalvarsın, O'na

²⁷⁸ Gürkan, *Yahudilik*, 218.

²⁷⁹ İşıya, 11:9.

²⁸⁰ Zekeriya, 14:9.

²⁸¹ Meral, *Yahudilerin Ahir Zamanı -Yahudilikte Gog-Magog, Deccal ve Mesih-*, 252-253.

bir yürekle hizmet etsin.”²⁸² sözleriyle açıklanmıştır. Hezekiel kitabı da Mesih döneminde sevgi ve iyiliğin artacağına, putperestliğin ortadan kalkacağına ve tek Tanrı inancına ulaşılacağına işaret eder.

*“Çünkü sizi milletlerden alacağım ve sizi bütün memleketlerden toplayacağım ve sizi kendi toprağınıza getireceğim. Ve Üzerinize temiz su serpeceğim ve tahir olacaksınız; bütün murdarlığınızdan ve bütün putlarınızdan sizi temizleyeceğim. Ve size yeni bir yürek verecek, içinize yeni bir ruh koyacağım. İçinizdeki taş yüreği çıkaracak, size etten bir yürek vereceğim.”*²⁸³

İbn Meymun, Mişne Tora, Melahim uMilhamot (Krallar ve Savaşları) 12. bölümde²⁸⁴ Mesih çağını dini ve ahlaki aydınlanma dönemi olarak tanımlar. Ona göre bütün insanlık Tanrı’yı tanımaya yönelecek, tek Tanrı inancı zorlama ile değil bilgi aracılığıyla hâkim olacaktır. Mesih döneminde insanların en önemli meşgalesi Tanrı bilgisini öğrenmek olacaktır. Bu bağlamda İbn Meymun, “Sular denizi nasıl kaplıyorsa, dünya da Rab bilgisi ile öyle dolu olacaktır.”²⁸⁵ İfadesini bu dönemi açıklamada kullanır. Geleneksel kaynaklarda Mesih döneminde olağanüstü hadiselerin yaşanacağı beklentisi mevcut olsa da İbn Meymun bu anlatıların mecazi olduğunu belirtir. Kurt ve kuzunun birlikte yaşaması gibi imgelerin Tanrı bilgisinin yayılması sonucunda iyilik halinin toplumu kuşatacağını sembolik olarak ifade ettiğini savunur. Bununla birlikte geleneksel Yahudilik, bu anlatıların mecaz değil gerçek olarak yaşanacağını kabul eder.²⁸⁶ İbn Meymun, Mesih döneminde kötülüğün, kıskançlığın, zulmün ve savaşın ortadan kalkmasının temel sebebinin insanların artık Tanrı’yı bilmeleri olacağını vurgular.²⁸⁷

Bu bilgiler ışığında denilebilir ki Tanrı’nın kutsadığı Mesih, ahir zamanda, Kudüs’te dünyevi krallığını kurduğunda, İsrailoğullarına ve tüm dünya milletlerine tek Tanrı inancını telkin edecek; Tevrat’a bağlılığı öğretecek ve maneviyattan sapan unsurları bertaraf edecektir.²⁸⁸ Böylece dini hayat tüm bozulmuş yönlerinden arındırılarak tekrar yaşanabilir hale gelecektir. Bu manevi eğitimin merkezi ise Tanrı’nın kutsadığı Kudüs

²⁸² Tsefanya, 3:9.

²⁸³ Hezekiel, 36:26.

²⁸⁴ Meral, *Yahudi Dini Literatüründe Mesih, Deccal ve Gog-Magog*, 217-223.

²⁸⁵ İşaya, 11:9.

²⁸⁶ Meral, *Yahudilerin Ahir Zamanı -Yahudilikte Gog-Magog, Deccal ve Mesih-*, 255-256; Meral, *Yahudi Dini Literatüründe Mesih, Deccal ve Gog-Magog*, 217-223.

²⁸⁷ Yasin Meral, “İbn Meymun’un Cismani Haşir ile İlgili Görüşleri ve Haşir Risalesi’nin Arap Harfleriyle Neşri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 61/2 (2020), 277-279.

²⁸⁸ Meral, *Yahudilerin Ahir Zamanı -Yahudilikte Gog-Magog, Deccal ve Mesih-*, 253.

olacaktır. Kudüs'te putperestlik ve Tanrı'dan uzaklaşma ortadan kalkacak, tek Tanrı inancının yeniden tesis edileceğine dair bu inanç, Kudüs'ün dini önemini daha da artıran bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

3.2.2. Kudüs'ün Mesih'in İnşa Edeceği Üçüncü Mabedin Merkezi Olması Açısından Etkileri

Yahudi eskatolojisinde Mesih'in Üçüncü Mabedi inşa edeceği inancı merkezi bir konuma sahiptir. Bu bakışa göre Mesih, İsrail halkını sürgünlerden toplayacak, Tanrı'nın hükümlerini yeryüzünde tesis edecek ve bu sürecin en önemli aşamalarından biri olarak Mabedi yeniden kuracaktır. Üçüncü Mabedin Tanrı'nın tecellisinin merkezi olacağı, ilahi düzenin burada somutlaşacağı ve yapının ebedi varlığa sahip olacağı görüşü yaygındır.²⁸⁹ Böylece Mabet, yalnızca fiziksel bir ibadet mekânı değil, aynı zamanda Tanrı ile İsrail arasındaki ahdin yenilendiği kutsal merkez olarak kabul edilir.

Bu inanç özellikle Hezekiel kitabının 40-48. bölümlerine dayandırılır. Burada tasvir edilen mabedin Üçüncü Mabet olduğu, farklı fikirler olmakla beraber, genel olarak Yahudi geleneği içinde kabul görmektedir.²⁹⁰ Hezekiel'in gördüğü vizyona göre kendisine son günlerde var olacak şehir gösterilmiştir.²⁹¹ Söz konusu bölümlerde mabedin mimari özellikleri, iç odaların düzeni, kurban sunularının nasıl yapılacağı, görev alacak rahiplerin kimler olacağı, mabedin kapılarının, avlularının ve duvarlarının ölçüleri ayrıntılı biçimde betimlenir.²⁹² Ayrıca Mabedin altından akacağı belirtilen kutsal nehir de Mesianik çağın sembollerinden bir olarak değerlendirilir. Yahudi geleneği, beklenen Mesih'in Sion Tepesi üzerinde inşa edeceği Üçüncü Mabedin niteliklerini büyük ölçüde bu betimlemeler üzerinden anlamlandırır.²⁹³

Rabbani literatür, Mesih'in mabedi inşa edeceğini özellikle vurgular. İbn Meymun (Maimonides), Mişne Tora, Melahim uMilhamot adlı eserinde Mesih'in ayırt edici

²⁸⁹ Meral, *Yahudilerin Ahir Zamanı -Yahudilikte Gog-Magog, Deccal ve Mesih-*, 266.

²⁹⁰ Hatice Kübra Baktemur, "Modern Dönem Yahudilikte Süleyman Mabedini Yeniden İnşa Girişimi: III. Mabet Hareketinin Doğuşu", *Oksident (Yahudilik, Hristiyanlık ve Batı Araştırmaları Dergisi)* 2/2, 228; Meral, "Yahudilik", 93; Meral, *Yahudilerin Ahir Zamanı -Yahudilikte Gog-Magog, Deccal ve Mesih-*, 32-35, 266.

²⁹¹ Mustafa Yiğitoğlu, "Yahudilerin Tapınak Siyaseti ve Semavi Mabed", *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2017), 47-48.

²⁹² *Kitabı Mukaddes Eski ve Yeni Ahit (Tevrat, Zebur ve İncil)*, Hezekiel, 40-48.

²⁹³ Meral, *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*, 128; Meral, *Yahudilerin Ahir Zamanı -Yahudilikte Gog-Magog, Deccal ve Mesih-*, 266.

özellikleri arasında Mabedin yeniden inşasını temel ölçülerden biri olarak belirtir.²⁹⁴ Ona göre Mesih, Davud soyundan gelecek; İsrail'i siyasi ve dini açıdan yeniden örgütleyecek; nihayetinde Mabedi yeniden inşa edecektir. Kuracağı Tanrı krallığında Tevrat öğretileri, başta kurban gibi ibadetler yasaya uygun olarak yapılabilecektir.²⁹⁵

Bununla birlikte Rabbani gelenekte mabedin inşasıyla ilgili farklı görüşlerde mevcuttur. Hâkim kanaat, mabedi Mesih'in yapacağı yönündedir. Ancak bazı geleneklerde mabedin bizzat peygamber Eliyahu tarafından kurulacağına dair yorumlarda bulunur.²⁹⁶ Başka bir yaklaşım da mabedin gökte tanrı tarafından hazırlanmış olduğu ve ahir zamanda Kudüs'e indirileceği düşüncesindedir. Midraş literatüründe izleri görülen bu görüşe göre Mabet, göksel alemde ilahi kudret tarafından hazırlanmış olup zamanı geldiğinde Kudüs'teki yerine yerleştirilecektir.²⁹⁷

Mabedin gökten indirileceği fikrinin belli Midraş metinlerinde daha detaylı işlendiği görülür. Özellikle Sefer Eliyahu adlı midraшта, semavi Kudüs olağanüstü güzellikte bir şehir olarak resmedilir; üç bin kuleyle donatıldığı, bu kulelerin kıymetli mücevherlerle bezendiği ve Yahudi kutsallığını yansıtacak biçimde ilahi ihtişamla çevrili olduğu aktarılır. Bazı araştırmacılar söz konusu anlatıların, Hristiyan geleneğinde Vahiy kitabında yer alan "yeni Kudüs" tasvirlerine bir tür karşılık olarak kaleme alındığını belirtir. Onlara göre Sefer Eliyahu, Hristiyan eskatolojisindeki semavi Kudüs tasavvurunu Yahudi kimliği, Mabet teolojisi ve Tora merkezli kutsallıkla yeniden yorumlayarak Kudüs'ün sahici olarak Yahudi kenti olduğuna işaret eder. Bununla birlikte Vahiy kitabında Yahudilerden ve Mabedin ritüellerinden neredeyse hiç söz edilmemesi, iki anlatının farklı teolojik yaklaşımlara sahip olduğunu göstermektedir.²⁹⁸

Üçüncü Mabedin önemine dair bilgiler yalnızca bu midraşlarla sınırlı değildir. Pesikta Rabati isimli Midraшта Mesih'in Mabedin çatısına çıkıp İsrailoğullarına hitap edeceği, ayrıca mabedin kapılarının inciden yapılacağı gibi tasvirler yer alır.²⁹⁹ Bu anlatılar, Mesih dönemini yalnızca politik dönüşümün değil, aynı zamanda kutsal mekân merkezli ruhsal bir yenilenmenin de dönemi olarak anlamlandırır.

²⁹⁴ Meral, *Yahudi Dini Literatüründe Mesih, Deccal ve Gog-Magog*, 219.

²⁹⁵ Baktemur, "Modern Dönem Yahudilikte Süleyman Mabedini Yeniden İnşa Girişimi: III. Mabet Hareketinin Doğuşu", 227-228.

²⁹⁶ Meral, *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*, 128.

²⁹⁷ Yiğitoğlu, "Yahudilerin Tapınak Siyaseti ve Semavi Mabet", 48-49.

²⁹⁸ Meral, *Yahudilerin Ahir Zamanı -Yahudilikte Gog-Magog, Deccal ve Mesih-*, 267-269.

²⁹⁹ Meral, *Yahudilerin Ahir Zamanı -Yahudilikte Gog-Magog, Deccal ve Mesih-*, 269.

Sonuç olarak Yahudi düşüncesinde Üçüncü Mabet fikri hem yazılı metinlerde hem de özellikle rabbani gelenekte derin eskatolojik beklentiye karşılık gelir. Bu mabet, kimi görüşlerde Mesih tarafından inşa edilecek bir yapıdır; kimi yorumlarda ise Tanrı tarafından göksel alemde hazırlanmış olarak Kudüs'e indirilecektir. Kimilerine göre de bizzat peygamber Eliyahu tarafından inşa edilecektir. Bu farklılıklar gözetildiğinde bile ortak unsur mabedin daima Kudüs'te yer alacağı ve Mesiyanik çağın merkezinde bulunacağıdır. Mesih çağında Tanrı krallığının ilanı, evrensel barışın tesisi, tek Tanrı inancının yeniden hâkim kılınması ve putperestliğin sona erdirilmesi, kutsal şehir Kudüs ve onun kalbindeki mabet üzerinden gerçekleşecektir. Böylelikle Üçüncü Mabedin inşası, Yahudi eskatolojisinde Mesih döneminin başlangıcı ve insanlığın nihai kurtuluşunun en önemli göstergesi olarak görülmektedir.

SONUÇ

Bu çalışma, Yahudilikte Mesih inancı bağlamında Kudüs'ün tarihsel, siyasi ve teolojik önemini ele almıştır. Araştırmada Yahudi tarihsel süreci incelenmiş; bu süreçte Kudüs'ün kutsallaşması ile Mesih inancının şekillenmesi arasındaki ilişki ortaya konmuştur. Böylece Mesih inancının, Kudüs'ün dini, siyasi ve toplumsal konumunun güçlenmesindeki rolü değerlendirilmiştir.

Kudüs, Yahudi tarihinin erken dönemlerinde belirgin bir merkez değilken, Davud'un şehri fethederek krallığının başkenti yapmasıyla stratejik bir önem kazanmıştır. Davud'un Ahit Sandığı'nı Kudüs'e getirmesi şehrin hem siyasi hem de dini bakımdan merkezileştirme sürecini başlatmış; Süleyman'ın Mabedi inşa ederek Ahit Sandığını buraya yerleştirmesi ise bu süreci çok daha ileri taşımıştır. MÖ 586 yılında Birinci Mabedin Babililer tarafından yıkılması ve Babil sürgünü gibi kritik olaylar Kudüs'ün kutsallığını derinleştirmiş ve şehri Yahudi kolektif bilincinde vazgeçilmez bir siyasi ve dini merkez haline getirmiştir.

Çalışmanın bulguları, Mesih inancının Yahudilik açısından temel bir inanç esasını oluşturduğunu göstermektedir. Mesih olgusu, yalnızca geçmişteki travmatik olayları anlamlandırmakla kalmayıp geleceğe yönelik güçlü bir umut kaynağı işlevi de görmektedir. Yahudiler, “Kudüs'ü unutursam sağ elim hünerini unutsun. Seni anmazsam, seni en büyük sevincimden üstün tutmazsam, dilim damağıma yapışsın” diye her sabah dua ederek Mesih'in gelişine yönelik inançlarını her gün tazelemektedirler. Maimonides'in “iman ederim ki, Mesih gelecektir, her ne kadar gecikebilirse de ben onun gelişine her gün intizar ederim.” ilkesi bu bağlılığın simgesini oluşturmaktadır. Bu inanç tarih boyunca özellikle Nazi kamplarında dahi Yahudi toplulukların dayanma gücünü beslemiş; ölüme giderken bile bu ilkeyi büyük bir inançla terennüm etmişlerdir.

Mesih'in Kudüs'te Tanrısal Krallığı kuracağı, evrensel barışı sağlayacağı, tek Tanrı inancını tüm uluslara yayacağı ve üçüncü Mabedi inşa edeceği yönündeki beklenti, Kudüs'ün Yahudi dini düşüncesindeki merkezi yerini daha da güçlendirmiştir. Bu çerçevede Kudüs, Yahudi inancında hem tarihsel bir hafızanın hem de eskatolojik bir gelecek tasavvurunun odağında yer almıştır.

Sonuç olarak, Mesih inancı Kudüs'ün önemini yalnızca tarihsel düzlemde değil, aynı zamanda dini ve siyasi bağlamda da pekiştirmektedir. Tanrı krallığının tesisi,

evrensel barışın dünyada hâkim kılınması ve Mabedin yeniden inşası gibi beklentilerin Mesih'in gelişiyle gerçekleşeceğine olan inanç, Kudüs'ü Yahudi kimliği ve ibadet pratiğinde vazgeçilmez bir merkez haline getirmiştir. Bu nedenle Kudüs, Yahudi dini düşüncesinde yalnızca tarihsel bir başkent değil; ilahi hikâyenin başlangıcı ve nihai tamamlanışının mekânı olarak görülen temel bir teolojik eksen olmayı sürdürmektedir.

KAYNAKÇA

- Adam, Baki. *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2018.
- Adam, Baki. “Yahudilik”. *Dinler Tarihi El Kitabı*. ed. Baki Adam. 61-131. Ankara: Grafiker Yayınları, 8. Basım, 2022.
- Adıbelli, Ramazan. “İsa’nın ‘Maşiah’a Dönüşümü: Mesihî Yahudilikte Mesihlik Fenomeni”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 5/2 (2016), 242-270.
- Adıbelli, Ramazan. *Mircea Eliade ve Din*. İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları, 1. Basım, 2021.
- Armstrong, Karen. *Kudüs’ün Tarihi*. çev. İrem Sağlamer. İstanbul: Pegasus Yayınları, 1. Basım, 2021.
- Aydemir, Abdullah. *İslami Kaynaklara Göre Peygamberler Tarihi*. Ankara: TDV Yayınlar, 1992.
- Aydın, Fuat. *Yahudilik*. İstanbul: Mahya Yayıncılık, 5. Basım, 2023.
- Aydın, Mahmut. *Dinler Tarihi*. İstanbul: Ensar, 1. Basım, 2018.
- Aydın, Mahmut. “Mesih”. *TÜBİTAK Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*. 3/69-70. MATSİS Matbaa Hizmetleri, 2022.
- Aykıt, Dursun Ali- Yetim, Merve. “Yahudiliğin Tek İbadet Merkezi Kudüs Müydü?” *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi* 8/3 (2019), 2110-2127.
- Bağır, Muhammed Ali. *Dinler Tarihi açısından Saadia Gaon’un Hayatı, Eserleri ve Yahudi İnanç Tarihine Etkileri*. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.
- Baktemur, Hatice Kübra. “Modern Dönem Yahudilikte Süleyman Mabedini Yeniden İnşa Girişimi: III. Mabet Hareketinin Doğuşu”. *Oksident (Yahudilik, Hristiyanlık ve Batı Araştırmaları Dergisi)* 2/2, 221-257.
- Batuk, Cengiz- Mert, Rabia. “Çatışan Kutsalların Ortasındaki Şehir: Kudüs”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 17/2 (2017), 129-149.
- Besalel, Yusuf. *Yahudilik Ansiklopedisi*. 3 Cilt. İstanbul: Gözlem Gazetecilik ve Yayın A.Ş., 1. Basım, 2001.
- Cebe, Arzu. “Semavi Dinlerin Oluşturduğu Kültürlerde Kudüs ve Kutsallık Kavramı”. *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 4/13 (Eylül 2017), 370-384.
- Çapa, Yılmaz. *Yahudilikte Mesih İnancı; Hristiyan ve İslâm Kültürüne Etkisi*. Isparta: Süleyman Demirel Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

- Çınar, Mahmut. *Tarihte ve Günümüzde Mehdilik*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 3. Basım, 2022.
- Daşbadem, İlknur. *Geçmişten Günümüze Yahudi Mezheplerinin Mesih Anlayışı ve Mesihî Hareketler*. Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Demir, Ayşegül. “Yahudilikte Bet ha-Mikdaş’ın Tarihsel Süreci”. *Bartın Üniversitesi İslami İlimler Dergisi* 22 (2024), 37-54.
- Eliade, Mircea. *Dinler Tarihine Giriş*. çev. Lale Arslan. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 1. Basım, 2023.
- Eliade Mircea. *Dinsel Düşünceler ve İnançlar Tarihi*. çev. Ali Berktaş. İstanbul: Alfa Yayınları, 5. Basım, 2024.
- Gören, Arif. *Erken Dönem Hristiyanlıkta Mesih İsa’nın İkinci Gelişi (Parousia) Beklentisi*. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.
- Günaltay, M. Şemseddin. *Yakın Şark III- Suriye ve Filistin*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2. Basım, 1987.
- Gürkan, Salime Leyla. *Yahudilik*. Ankara: İSAM, 9. Basım, 2022.
- Harman, Ömer Faruk. “Beklenen Kurtarıcı İncanın İslam Öncesi Dini Arka Planı”. *İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları* 16/5 (Şubat 2017), 41-59.
- Harman, Ömer Faruk. “Dâvûd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/21-24. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Harman, Ömer Faruk. “İsmail”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 23/76-80. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001.
- Harman, Ömer Faruk. “Kudüs”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 26/323-327. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2002.
- Hasanoğlu, Eldar. “Tanah’a Göre Kudüs’ün Kutsallaşma Süreci”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24/02 (2015), 125-148.
- Hasanoğlu, Eldar. “Yahudilikte Kudüs Algısı”. *Geçmişten Günümüze Kudüs*. ed. Ahmet Kavas vd. 13-21. İstanbul: Pelikan Basım, 1. Basım, 2019.
- Köftürücü, Hüseyin. “Semavi Dinler Bağlamında Kudüs”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 13/71 (Haziran 2020).
- Kurt, Ali Osman. “İkinci Mabet Dönemi Yahudiliğine Genel Bir Bakış”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (2006), 445-463.

- Kurt, Ali Osman. “Yahudi Kaynaklarında Kral Tipolojileri: Nebukadnezar ve Koreş Örneği”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (2006), 417-436.
- Kutluay, Yaşar. *İslam ve Yahudi Mezhepleri*. İstanbul: Anka Yayınları, 4. Basım, 2001.
- Küçük, Abdurrahman. *Dönmeler (Sabatayistler) Tarihi*. Ankara: Berikan Yayınevi, 10. Basım, 2021.
- Meral, Yasin. “İbn Meymun’a Göre Yahudilikte İman Esasları”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 52/2 (2011), 243-266.
- Meral, Yasin. “İbn Meymun’un Cismani Haşir ile İlgili Görüşleri ve Haşir Risalesi’nin Arap Harfleriyle Neşri”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 61/2 (2020), 245-314. <https://doi.org/10.33227>
- Meral, Yasin. *Yahudi Dini Literatüründe Mesih, Deccal ve Gog-Magog*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1. Basım, 2019.
- Meral, Yasin. *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*. İstanbul: MilelNihal Yayınları, 2. Basım, 2021.
- Meral, Yasin. *Yahudilerin Ahir Zamanı -Yahudilikte Gog-Magog, Deccal ve Mesih-*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1. Basım, 2019.
- Meral, Yasin. “Yahudilik”. *Dünya Dinleri*. ed. Şinasi Gündüz. 61-114. İstanbul: MilelNihal, 6. Basım, 2021.
- Mert, Rabia. *Kutsal Bir Mekân Olarak Kudüs*. Ankara: Eskiyei yayınları, 1. Basım, 2018.
- Mert, Rabia. “Yahudilerin Göç Tecrübesinde Kudüs’ün Konumu”. *Journal of Middle East and Migration Studies* 11/1 (Haziran 2021), 13-41.
- Öztürk, Nermin. *İlahi Dinlerde (Yahudilik, Hristiyanlık, İslamiyet) Yemin, Keffaret ve Kurban*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1996.
- Pakış, Ömer. “Kutsal Metinlerde İsmail ve İshak”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* IV/3 (2004), 75-94.
- Sarıkcıoğlu, Ekrem. *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*. İstanbul: Bayrak Yayıncılık, 1. Basım, 1983.
- Sarıkcıoğlu, Ekrem. *Din Fenomenolojisi (Dinlerin Mahiyeti ve Tezahür Şekilleri)*. Isparta: Fakülte Kitapevi Yayınları, 2. Basım, 2011.
- Sarıkcıoğlu, Ekrem. *Dinlerde Mehdi ve Mesih Tasavvuru*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 1. Basım, 2017.

- Şengöz, Murat. “Teopolitik ve Eskatolojik İnançların Modern Siyaset ve Uluslararası Güvenlik Üzerindeki Rolü”. *Habitus* 6 (Mart 2025), 157-186. <https://doi.org/10.62156>
- Taşdemir, Yusuf. *Yahudilikteki Mesih İnancı ile Ehl-i Sünnetteki Mehdi İnancının Karşılaştırılması*. Iğdır Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Tezokur, M. Hadi- Akdemir, Hüseyin. “Babil Sürgünü’nün Kudüs’ün Kutsallığına Etkisi”. *Dicle İlahiyat Dergisi* 27/1 (2024), 15-27.
- Waardenburg, Jacques. “Mesih”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 29/306-309. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2004.
- Yiğitoğlu, Mustafa. “Yahudilerin Tapınak Siyaseti ve Semavi Mabed”. *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2017), 43-52.
- Yiğitoğlu, Mustafa. *Yahudilikte Semavi Mabed Anlayışı*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010.
- Kitabı Mukaddes Eski ve Yeni Ahit (Tevrat, Zebur ve İncil)*. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 1997.